

वनपुण्याई

मार्च-एप्रिल २०२०
वर्ष सहारे अंक दुसरा

महिला दिव विशेषांक

रामनवमी

साईयो ट्रिनिटी,
मेघालय

तुलसी गौडा,
कर्नाटक

राहीबाई पोपरे,
महाराष्ट्र

२०२० च्या पद्मश्रीच्या मानकरी महिला

वनवासी कल्याण आश्रम, पुणे महानगर

१९२, शुक्रवार पेठ, दत्तकुंज अपार्टमेंट, काळ्या हौदाजवळ, पुणे ४११ ००२.

दूरध्वनी : ०२०-२४४९ २१९३, २४४६ ०९४४   E-mail : vkapune2009@gmail.com
Website: www.vkapunemahanagar.org

पुणे महानगर महिला समिती तर्फ ११ मार्चला ट्रेझर पार्क येथे महिला दिनानिमित मा.नलिनी थेंडे यांची मुलाखत घेताना मोहिनी पाटणकर.

पुणे महानगर महिला समितीतर्फ ११ मार्चला महिला दिनानिमित सूत्र संचालन करताना. डॉ. उषा जैन

चेलाडीच्या शाळेत मुलांना स्वयंस्फुर्तीने शिकवणाच्या वनिता व कविता हिलम भरिनी

चेलाडीच्या शाळेतील मुले

२२ जानेवारीला कासुरी येथील जिल्हा परिषदेव्या प्राथमिक शाळेत स्वेटर वाटप करताना पुणे महानगर च्या महिला कार्यकर्त्या

कोंडिविली येथील जनजाती पाढ्यावरील घरात पुणे महानगर महिला कार्यकर्त्या

भोर येथील व.क.आ. छात्रावासातील विद्यार्थी २२ फेब्रुवारी रोजी वार्षिक स्नेहसंमेलनात नृत्य करताना

भोर येथील व.क.आ. छात्रावासातील विद्यार्थी २२ फेब्रुवारी रोजी वार्षिक स्नेहसंमेलनात मातृ व पितृ पूजन करताना

નાત્મક સંપાદક મંડળ વિભાગ

॥ ઉદ્ઘરેદાત્મનાત્માનમ् ॥

વનવાસી કલ્યાણ આશ્રમ, પુણે મહાનગરાચે પ્રકાશન- “વનપુણ્યાઈ”

* સંપાદક મંડળ

ભાસ્કર ગિરધારી

મોહિની પાટણકર

અંજલી ગંધે

શોભા જોશી

અરુણ ગોડે

વનપુણ્યાઈ

વર્ષ સહાવે । અંક દુસરા

ફૈલમાસિક - માર્ચ-એપ્રિલ ૨૦૨૦

* મુખ્યપૃષ્ઠ

શ્રી. કૃ. ડી. વેલણકર

ફોન : ૯૮૨૩૦૫૧૧૦૦

* અક્ષરજુલણી

પૌર્ણિમા એન્ટરપ્રાઇઝેસ, પુણે

ફોન : ૯૪૨૨૦૦૮૩૨૭

* મુદ્રણસ્થળ

પ્રકાશ ઑફસેટ, પુણે.

ફોન : ૦૨૦-૨૪૪૨૯૭૪૪

* સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર તસેચ

અંકાચ્યા ઉપલબ્ધતેસાઠી સંપર્ક

સંપાદક,

૧૯૨ શુક્રવાર પેઠ, દત્તકુંજ અપાર્ટમેન્ટ,

કાલ્યા હૌદાજવળ, પુણે - ४૧૧૦૦૨.

દૂરધ્વની : ૦૨૦-૨૪૪૯૨૧૯૩/૨૪૪૬૦૯૪૪

* ઉત્તરાપેક્ષી : ૮૩૮૦૦૬૫૨૦૯

* ઇ-મેલ : anjugandhe@gmail.com

* વેબસાઇટ : www.vkapunemahanagar.org

* ખાસગી વિતરણસાઠી.

યા અંકાત વ્યક્ત ઝાલેલ્યા મતાંશી સંપાદક મંડળ વ વનવાસી કલ્યાણ આશ્રમ સહમત અસેલચ અસે નાહી.

संपादकीय...

सहाव्या वर्षातील वनपुण्यार्इचा हा दुसरा अंक चैत्र-वैशाख महिने म्हणजे सणावारांना उधाण. होळी, धुलिवंदन, गुढीपाडवा, श्री रामनवमी, अक्षय तृतीया असे हे सण ओळीने येतात, विशेष म्हणजे आमचा जनजाती समाज हे सारे सण आवडीने आणि हौसेने साजरे करण्यात अग्रेसर असतो. त्याच्या कुवतीनुसार पण सगळी कामे आणि अडथळे बाजूला सारून तो या हिंदू सणांचा आनंद लुटतो याचा आपल्याला विशेष अभिमान आहे.

या अंकात बीजमाता राहीबाई पोपेरे पद्मश्रीच्या मानकरी झाल्या त्याचे आपल्याला भूषण आहे. या आनंदात आम्ही आणखी उभारीने कामाला लागायचे ठरविले. मध्यांतरी मा.सोमयाजी जुलू यांनी आमच्या कार्यालयात भेट देऊन कार्याला प्रेरणा दिली. त्यानुसार आम्ही पुण्यात स्थायिक जनजाती बांधवांची नोंद घेत आहोत. त्यामुळे आपल्या कार्याची त्यांना ओळख करून घावयाची आहे. २०२१ च्या होणाऱ्या जनगणनेचे स्वरूप समजून घेऊन त्यात त्यांना सहभागी करून घ्यावयाचे आहे. ग्रामविकसनासाठी चिकित्सा शिबिरे घेऊन चेलाडी कासुर्दीसारखी खेडी-पाडी सुधारण्याच्या प्रयत्नात आहोत. जनजाती कार्यकर्ते संपर्कसाठी एक अभियान आमचा महिला विभाग हाती घेत आहे. त्यासाठी सर्वांची साथ आणि सोबत लागणार आहे. विविध विषयांवरील उद्बोधक लेख या अंकात समाविष्ट केले आहेत. झालेल्या कार्यक्रमाचे लेख आणि चौकसणे निवडक वृत्तसंकलन दिले आहे.

महिलादिनाचे औचित्य साधून कर्तृत्ववान जनजाती महिलांच्या अपूर्व कर्तवगारीच्या चित्रणाला आम्ही प्राधान्य दिले आहे.

व.क.आ.चे संस्थापक वनयोगी बाळासाहेब देशपांडे यांच्या २१ एप्रिल या स्मरणदिनाच्या निमित्ताने त्यांच्या जीवनातील दुर्मिळ नोंदी नमूद केल्या आहेत.

व.क.आ.चे ज्येष्ठ मार्गदर्शक कै. बाळासाहेब दीक्षित आम्हाला पोरके करून सोडून गेले त्याची खंत फार मोठी आहे.

कोरोनाबाबतीत आपण सर्वजण मा.पंतप्रधानांनी केलेल्या आवाहनाला प्रतिसाद देत आहोत. ग्रामीण व खेड्यापाड्यात राहणाऱ्या आपल्या जनजाती समाजातपण हा संदेश व मदत पोहोचेल याची खबरदारी, व.क.आ चे कार्यकर्ते घेत आहेत.

- डॉ.भास्कर गिरधारी
संपादक

चलभाष : ९८२३०१२३०१

નું નું

વनપુણ્યાઈ વિમોચન

જા

ને. ફેબ્રુ. ૨૦૨૦ ચ્યા વનપુણ્યાઈ
અંકાચે વિમોચન દિ. ૨૫ જાને.

રોજી ભારતીય વિચાર સાધના સંસ્થેચે અધ્યક્ષ શ્રી. કિશોરજી શશીતલ યાંચે હસ્તે કરણ્યાત આલે. વ.ક.આ. પુણે મહાનગરાચે અધ્યક્ષ શ્રી. પ્રકાશજી ધોકા યાંની ત્યાંચે સ્વાગત કેલે. યાવેળી શ્રી. નાગેશજી કાલે, ઉપાધ્યક્ષ પ.મ. પ્રાંત, શ્રી.પ્રકાશજી ખિચડે, સહસચિવ, પ.મ.પ્રાંત, શ્રી. મહેશ ભુસ્કટે, સચિવ, પુણે મહાનગર, અન્ય સહસચિવ આણિ વનપુણ્યાઈચે સંપાદક વ વ.ક.આ ચે ઉપાધ્યક્ષ ડૉ.ભાસ્કર ગિરધારી આણિ વ.ક.આ.ચે સર્વ કાર્યકર્તાને ઉપસ્થિત હોયે.

શ્રી. ગિરધારી સરાંની પ્રાસ્તાવિકાત પ્રમુખ પાહૃણ્યાંચા પરિચય કરુન દિલા. શ્રી. શશીતલ હે સ્ટેટ બેંકેચે નિવૃત્ત અધિકારી આહેત. સંઘાચ્યા મુશીત તયાર ઝાલેલે, સંયમી, શાંત મોજકેચ બોલણારે વ લિહિણારે આહેત. પણ ત્યાંચ્યા કામાચા વ્યાપ માત્ર પ્રચંડ આહે, ભા.વિ.સા.તર્ફે આત્માપર્યત ૬૫૦ પુસ્તકે પ્રકાશિત ઝાલી આહેત. મહારાષ્ટ્ર સાહિત્ય પરિષદેચા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકાશનાચા પુરસ્કાર ભા.વિ.સા.લા મિળાલેલા આહે. શ્રી. શશીતલ યાંની રાષ્ટ્રહિતાચ્યાદૃષ્ટીને ભા.વિ.સા.તર્ફે સાહિત્ય સંમેલનાચે આયોજન કરણ્યાસ સુરુવાત કેલી આહે. અશા મોઠચા વ્યક્તિને વનપુણ્યાઈચા છોટેખાની વિમોચનાલ યાવે હા ત્યાંચ્યા મનાચા મોઠેપણ અસલ્યાચે શ્રી.ગિરધારી સરાંની સાંગિતલે.

શ્રી.શશીતલ યાંની પ્રથમ પ્રજાસત્તાકાચ્યા ૭૧ વ્યા વર્ષાનિમિત્ત સર્વાના શુભેચ્છા દિલ્યા. આપલ્યા મનોગતાત તે મ્હણાલે, “સધ્યા દેશાતલં વાતાવરણ

અત્યંત અસ્થિર આણ બિઘડલેલં આહે. પંત્રપ્રધાન શ્રી.મોદીના, મુસ્લિમાંના નષ્ટ કરુન હિંદુરાષ્ટ્ર બનવાયાચે આહે, અસા સમજ કરુન ઘેઉન મુસ્લીમ, માર્કસિસ્ટ, મનિપોવરચા વાપર કરુન સરકારવિરુદ્ધ વાતાવરણ તાપવત આહેત. યા લોકાંના હિંદુસ્થાનચે તુકડે કરાયચે આહેત. ‘ભારત તરે તુકડે કરેંગે’ હીચ ત્યાંચી ઘોષણા આહે. ત્યાસાઠી ત્યાંની CAA ચા મુદ્દા બનવલા આહે. દલિત, વનવાસી, મહિલા, વિદ્યાર્થી યાંના વેગવેગળે કરુન ત્યાંના સમાજજીવન ઉદ્ધવ્સ્ત કરાયચે આહે. મૂલવાસીના (વનવાસીના) ઉચકાવણ્યાચે કામ તે કરત આહેત. ત્યાસાઠી મોર્ચે કાઢતાત, ધરણે ધરતાત. પણ પ્રત્યક્ષ મોર્ચાત સહભાગી ઝાલેલ્યા કિલ્યેકાંના તે કશાસાઠી મોર્ચે કાઢત આહેત હેચ માહિત નસતે આણ મ્હણૂનચ યા લોકાંના સત્યપરિસ્થિતી સમજાવણ્યાચે ફાર મોઠે કાર્ય વ.ક.આ.લા કરાવે લાગણાર આહે હી શેવટચી લઢાઈ આહે.

દેશ એકા અવસ્થેતૂન જાત આહે. કર ચુકવેગિરી વાઢલી આહે. બાંકાંચા NPA વાઢલા આહે. એકાચ નંબરચ્યા તીન તીન નોટા છાપલ્યા જાત હોત્યા. અશી વિસ્કળીત અર્થવ્યવસ્થા સુરળીત કરણ્યાચે કામ પંત્રપ્રધાન મોદી કરત આહેત. GST આણૂન અર્થવ્યવસ્થા સુધારણે, કાઢા પૈસા બાહેર કાઢણ્યાસાઠી નોટા બંદી અસે ઉપાય તે યોજત આહેત. વ.ક.આ.ચે કામસુદ્ધા ભારતાત વ્યવસ્થા નિર્માણ કરણ્યાચે આહે.

૧૯૨૪ સાલી મહાત્મા ગાંધી ‘યંગ ઇંડિયા’ માસિક ચાલવાયચે ત્યાત ત્યાંની હિંદુઝિમ મ્હણજે કાય યાવર લેખ લિહિલા હોતા. ‘સત્યાચા સાતત્યાને શોધ ઘેણે’ મ્હણજે હિંદૂઝિમ અસે ત્યાંની મ્હટલે

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

होते. त्यावेळी हिंदू समाजाची अवस्था अत्यंत वाईट होती. कारण हजारो वर्षे परकीयांशी लढल्याने आपल्याला थकवा आला होता. हा थकवा गेला की हिंदूधर्म तेजाने जगत धावेल. हे तेजाळलेलं स्वरूप पूर्वी कधीही नव्हतं इतकं तेजस्वी असेल. मानसिक थकवा जाण्यासाठी पिढ्यान् पिढ्या जाव्या लागतात म्हणून स्व.हेडगेवारांनी राष्ट्रीय स्वयंसेवक

संघाची स्थापना केली. व्यवस्था आणताना कोणाच्या शेपटीवर पाय पडला की ते दुखावले जातात. ही व्यवस्था बदलून भारताला जगदगुरु स्थानावर न्यायचे आहे. ट्रायबलची क्होट बँक व.क.आ. मुळे बदलली आहे. व.क.आ.च्या कार्यकर्त्यांचा सहभाग त्यात महत्वाचा आहे.”

शेवटी मोहिनी पाटणकर यांनी आभार मानले.

- सौ. शोभा जोशी

***

प.पू. डॉ. केशव बळिराम हेडगेवार

(जन्म : १ एप्रिल १८८९ महानिर्वाण : २१ जून १९४०)

गुढीपाडव्याच्या शुभ मुहूर्तावर डॉ. हेडगेवार यांचा जन्म झाला. आंग्रे प्रांतात निझामाबाद जिल्ह्यातील कंदकुर्ती हे त्यांचे गाव, पण त्यांचा जन्म नागपूरला झाला. गुढीपाडवा व डॉक्टरगंचा जन्मदिन हा राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाचा मोठा महत्वाचा उत्सव दिन आहे.

डॉ. हेडगेवारांचे घराणे विद्वान परंपरेतील होते. पण दुर्दैव अटळ असते. त्यांचे मातापिता ते १२ वर्षांचे असताना एकाच दिवशी दोघेही निवर्तले. बालवयापासूनच अन्यायाची चीड, निर्भीड वृत्ती, जाज्ज्वल्य देशभक्ती आणि पोलादी शरीर ही गुणसंपत्ती त्यांच्याजवळ होती. मातृभूमीचे स्वातंत्र्य आणि ब्रिटिशांची गुलामी

झुगारून देणं या विचारांनी डॉक्टर भारावून गेले होते. देशभरातील तरुणांच्या मनात त्यांनी देशसेवेची ज्योत सतत जागती ठेवली. त्यांनी तुरुंगवास भोगला. स्वतःच्या सुखाचा विचार केला नाही. नोकरी, व्यवसाय नाकारला. माझा देश माझा समाज हाच परमेश्वर मानावा या विचारातून इ.स. १९२५च्या विजयादशमीला त्यांनी रा.स्व.संघाची स्थापना केली. आज जगातील सर्वांत जास्त आयामयुक्त ही मोठी संघटना आहे. तिने देश विदेशाला व्यापले आहे. म्हणून त्यांच्या या महान कार्याचे स्मरण करायला हवे. डॉ. बळिराम हेडगेवार यांना आमचे त्रिवार अभिवादन.

ફુલ ફૂલ ફૂલ

कै. रामभाऊ गोडबोले स्मृती व्याख्यानमाला

व नवासी कल्याण आश्रमाचे पहिले अखिल भारतीय संघटन मंत्री कै. रामभाऊ गोडबोले यांच्या स्मृती प्रित्यर्थ व.क.आ. पुणे महानगरातफे दि. १७ जाने. ते १९ जाने. २०२० अशी तीन दिवस व्याख्यानमाला आयोजित करण्यात आली. श्री. गोळवलकर गुरुजी विद्यालय सभागृह, न्यू इंग्लिश स्कूल टिळकरोड येथे सायंकाळी ६ ते ८ या वेळेत ही व्याख्यानमाला संपन्न झाली.

व्याख्यानमालेचं हे चौथं वर्ष आहे. दि. १७ जानेवारी रोजी डॉ. भरत केळकर, अध्यक्ष, व.क.आ. पश्चिम महाराष्ट्र, यांचे ‘यादवी युद्ध व वैद्यकीय सेवा - अनुभव’ या विषयावर व्याख्यान झाले.

डॉ. केळकर हे MD ऑर्थोपेडिक सर्जन आहेत. ते २००४ पासून व.क.आ.चे कार्यकर्ते आहेत. च्यंबकेश्वर येथे श्री संत निवृत्तीनाथ यात्रेत ‘निर्मल वारी’, नाशिक आश्रमाच्या आरोग्य रक्षकांचे प्रशिक्षण असे त्यांचे सेवा कार्य सतत चालू असते. विशेष म्हणजे ‘डॉक्टर्स विदाऊट बॉर्डर्स’ या उपक्रमाद्वारे गेली सलग तीन वर्षे ते सिरिया, येमेन, इराक या युद्धग्रस्त देशात वैद्यकीय सेवा देण्याचे काम करत आहेत.

डॉ. केळकर आपल्या भाषणात म्हणाले, “आपले शहरातील सुरक्षित जीवन सोडून काही काळासाठी का होईना अशा युद्धजन्य भागात जाऊन जखमींची सेवा करणं हे खरोखरीच अवघड आणि धोकादायक काम आहे. वरून बॉम्बचा वर्षाव कधी होईल हे सांगता येत नाही. जीवावर उदार होऊन

जखमींची सेवा करणं आवश्यक असते. विशेष म्हणजे MSF (Medical Service Force) चे कार्यकर्ते इराक, सिरिया, येमेन युद्धात जखमी झालेल्या दोन्ही बाजूंच्या सैनिकांवर उपचार करतात. त्यावेळी त्यांचा देश, धर्म, जात या कशाचाच विचार केला जात नाही. रिकाम्या शाळांमध्ये हॉस्पिटल Set up करून उपचार केले जातात. एकाच वेळी १०/१० ऑपरेशनस् केली जातात. एकाच वेळी अनेक पेशंटस् आल्यास जे जास्त गरजवंत आहेत, ज्यांना ताबडतोब उपचाराची गरज आहे. त्यांच्यावर प्राधान्याने उपचार केले जातात.

फक्त सैनिकांवरच नाही तर त्यांचे नातेवाईक, बॉम्ब वर्षावात जखमी झालेले नागरिक यांच्यावरही ही संस्था उपचार करते. अवयव गमावलेले सैनिक, त्यांचे नातेवाईक, ज्यांचे नातेवाईक युद्धात मारले गेले आहेत असे नागरिक या सर्वांना मानसिक आधाराची तसेच मानसोपचाराची गरज असते. कारण अपंगत्व स्वीकारून पुढचे जीवन जागायचे आहे, याचा स्वीकार करणे अत्यंत कठीण असते.” हे सर्व सांगत असताना डॉक्टरांनी, युद्धात जखमी झालेल्यांची फिल्म दाखविली. एकेका जखमीची अवस्था, अंगावर शाहरे आणणारी होती.

डॉक्टर आपल्या भाषणात म्हणाले, “तिथल्या लोकांचा भारतीय डॉक्टरांवर जास्त विश्वास आहे. २०१५ साली भारत सरकारने येमेनमध्ये अडकलेल्या भारतीयांना तर सुरक्षितरित्या परत आणलेच पण परदेशी नागरिकांनाही त्यांच्या देशात सुरक्षितरित्या

ॐ द्वृष्टि द्वृष्टि

पोहोचविले. यातून आपल्या भारतीय संस्कृतीची जगाला ओळख झाली.

डॉक्टर पुढे म्हणाले, “हा सर्व अनुभव अत्यंत दाहक आहे. आपण, युद्ध, त्यामुळे होणारा विनाश थांबवू शकत नाही. पण जखमींवर उपचार करून आपण आपले थोडेफार तरी योगदान देऊ शकले, हे समाधान फार मोठे आहे. तिथून परत येताना आपल्या संस्कृतीची, सरकारची आणि कुटुंबाची खरी किंमत कळते.” त्यांच्या या कार्यात त्यांच्या पत्नीचे, कुटुंबाचे सहकार्यही अत्यंत मोलाचे आहे.

आपल्या अध्यक्षीय भाषणात श्री.मिलिंद काळे, (अध्यक्ष, कॉसमॉस को.ऑप.बँक) म्हणाले, “डॉक्टरी करणं सेवा आहे असं आपण ऐकतो. पण सध्याची वैद्यकीय क्षेत्रातली परिस्थिती पाहता ही खरंच सेवा आहे का? असा प्रश्न पडतो. पण डॉ.केळकरांचे काम पाहिले की ही खरंच सेवा आहे असं वाटतं. वैद्यकीय सेवेच्या माध्यमातून डॉक्टर आपले संस्कार सर्वत्र पोहोचवू शकतात. हे फक्त भारतीयच करू शकतात, असे झाले तर भारत जगात आपला फूट प्रिंट उमटवू शकेल.”

कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक श्री.मिलिंद करमरकर यांनी केले. सूत्रसंचालन स्नेहल दामले यांनी केले. कार्यक्रमाच्या शेवटी श्री.महेश भुस्कुटे, सचिव, पुणे महानगर यांनी आभार मानले.

दि.१८ जाने.ला श्री.अनिल बोकील यांचे ‘ज्येष्ठ नागरिक राष्ट्रीय संपत्ती’ या विषयावर व्याख्यान झाले. श्री. बोकील हे अर्थक्रांतीचे प्रणेते असून गेली २० वर्षे ते भारताच्या आर्थिक पुनरुत्थानासाठी कार्यरत आहेत.

आपल्या भाषणात ते म्हणाले, “जगामध्ये अर्थशास्त्राला, अर्थशास्त्र म्हणून मान्यता असली

तरी प्रत्यक्षात ते वित्त शास्त्र आहे. ते आभासी शास्त्र आहे. सध्या जगात संपत्तीच्या मागे लागून माणूस माणसापासून दूर जातोय. ज्यांनी खूप संपत्ती मिळविलेली आहे ते लोक कमी आनंदी आहेत. माणसात माणूसकी दिसत नाही. यंत्र युगामुळे सुविधा मोठ्या गतीने निर्माण होत आहेत. तितक्याच अपेक्षा वाढत आहेत. त्या पूर्ण झाल्या नाहीत की अपेक्षा भंग होतो.

सध्यनशुचिता ही मुळात RSS ची संकल्पना आहे. पण सध्या मानवी कल्याण, पर्यावरणाचे रक्षण दिसत नाही. CAA कायदा देशाने पास केला आहे. पण लोक, तो वाचण्याच्या आणि समजावून घेण्याच्या मनःस्थितीत नाहीत. भाजपने मांडले म्हणजे लोकविरोधीच असणार असा समज होतो. असं का? देश ‘वसुधैव कुटुंबकम्’ म्हणतो मग असं का? विचारधारा वेगळ्या असल्या तरी संस्कृती एकच आहे. सध्या पैशाचा वापर देशात अशांती निर्माण करण्यासाठी होत आहे.

हे आभासी जग बदलू शकतील असं कोणी असेल तर अनुभव संपन्न ज्येष्ठ नागरिकच आहेत. लालसा नावाच्या मंत्राला एकच पर्याय आहे तो म्हणजे श्रद्धा, मानवता. सध्या आभासी जग तयार झालं आहे. त्याला कारण समाज माध्यमं आहेत. ज्येष्ठ नागरिकांच्या क्षमता यामध्ये टिकणाऱ्या नाहीत याचं आत्मभान लोकांना आलं आहे. ज्येष्ठांना असं वाटू लागलं आहे की माझा आता काही उपयोग नाही. भौतिक बदलांमुळे तरुणांचं जग वेगळं आणि अनुभवशून्य झालं आहे. पण शास्त्रज्ञ आणि आत्मिक विकासासाठी ज्येष्ठांना संपत्ती म्हणून स्वीकारलंच पाहिजे. कारण ज्येष्ठांनी इतकी वर्ष प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष कर भरलेला आहे.

સુરત માર્ગ પ્રદીપ વિના કોરપોરેશન એન્ડ લિમિટેડ

સમાજાતીલ જ્યેષ્ઠ નાગરિકાંચી સંખ્યા હી દેશાચી તાકદ આહे. સથ્યા વ્હોટ બેંકેચં રાજકારણ ચાલૂ અસલ્યાનં સમાજ કૃતઘન જ્ઞાલાય. અશા સમાજાલા માનવતેકડે નેણ્યાંચ કામ જ્યેષ્ઠ નાગરિકાંચ્યા માધ્યમાત્રન હોઊ શકતં. કારણ વય વાઢલં કી સૌહાર્દ અસાવં અસં આતૂન મનાપાસૂન વાટાયલા લાગતં. ત્યાતૂન મોશ્ય, સમાધાન, શાંતી મિળ્યુ શકતે. મ્હણુન જ્યેષ્ઠાંચં અસ્તિત્વ હી રાષ્ટ્રાચી ગરજ આહे. આયુષ્યાચી સંધ્યાકાળ હી સન્માનાચી અસાં આવશ્યક આહे. જ્યેષ્ઠાંચી વેગળી હોસ્પિટલ્સ, ફૂટપાથ અસાં આવશ્યક આહे. પણ તશી માગણી હોત નાહી. પ્રત્યેક જ્યેષ્ઠાલા સરકારકડુન પ્રત્યેકી રૂ. ૧૦,૦૦૦/- - મિળ્યાં આવશ્યક આહे. ત્યામુલે અર્થવ્યવસ્થેલ ગતી મિળેલ.”

કાર્યક્રમાચ્યા અધ્યક્ષસ્થાની શ્રી. રાજીવ જાલનાપૂરકર (CEO, રામોજી ફિલ્મ સિટી) હોતે. આપલ્યા ભાષણાત ત્યાંની વ.ક.આ.ચ્યા કામાચી પ્રશંસા કેલી. તે મ્હણાલે, “માનવી શક્તી આપલ્યાકડે સર્વત જાસ્ત આહे. દુર્ગમ ભાગાતૂન આલેલી મુલું ખૂપ ચાંગલ્યા પદ્ધતીને આણિ કષ્ટાનં કામ કરતાત. યા હિચ્યાંના જગાચ્યા વ્યાસપીઠાવર સંધી મિળાલી તર તે જગત ભારતાચં નાવ ઉજ્જલ કરતીલ. યા મુલાંના સ્કીલ ડેવલપમેંટચે ટ્રેનિંગ દિલે પાહિજે. યા મુલાંચે શારીરિક આરોગ્ય બલ્કટ કરણયાસાઠી તસેચ ત્યાંના ચિત્રપટ ક્ષેત્રાત યાયચે અસેલ તર મી મદત કરીન.

યા કાર્યક્રમાચે પ્રાસ્તાવિક શ્રી. મહેશ ભુસ્કુટે, સચિવ, વ.ક.આ. પુણે મહાનગર યાંની કેલે. સૂરતસંચાલન શુભાંગી પારકર યાંની કેલે. શોભા જોશી યાંની આભાર માનલે.

૧૯ જાને. રોજી પ્રસિદ્ધ પત્રકાર શ્રી. ભાऊ

તોરસેકર યાંની વ્યાખ્યાનમાલેતીલ શેવટચે પુષ્ટ ગુંફલે. શ્રી. તોરસેકરાંની ૧૯૬૮ સાલી કૈ. આચાર્ય અત્રે યાંચ્યા ‘ડૈ.મરાઠા’મધ્યે પત્રકારિતેલા સુરુવાત કેલી. અનેક દૈનિકે, સાપ્તાહિકે, યાત સલ્લાગાર, સંપાદક, ઉપસંપાદક વ સ્તંભલેખક મહણુન લિખાણ કેલે આહે. શ્રી, બ્લિટઝ, ચપરાક, ચિત્રલેખા, વિવેક, ભૂપત્ર ઇ.સાપ્તાહિકાત તસેચ દૈ.સકાળ, નવશક્તી અશા દૈનિકાંમધ્યે લિખાણ વ પત્રકારિતા કેલી આહે. સડેતોડ વ પરખડ રાજકીય વિશ્લેષક મહણુન ત્યાંચી ઓળ્ખ આહે.

‘રાજકારણાતીલ ગમતી-જમતી’ યા વિષયાવર આપલ્યા નર્મવિનોદી આણિ ખુસખુશીત ભાષેત ત્યાંની ભાષણ કેલે. તે મ્હણાલે, “મી ઉચ્ચારલેલા શબ્દ તુમચ્યા પર્યાત પોહોચેપર્યાત ત્યાચા અર્થ બદલલેલા અસેલ. કાંપ્રેસચ્યા દોન કાયદે પંડિતાંચા CAA આણિ NRC વર વિરુદ્ધ મતે આહેત. શ્રી. મનુ સિંઘવી મ્હણતાત, “ઘટનાબાદ્ય આહે” તર શ્રી. કપીલ સિબ્બલ મ્હણતાત, હે “ઘટનાત્મક આહે.” રાજ્યપાલાંચ્યા અધિકારાંવિષયી બોલતાના તે મ્હણાલે, “રાજ્યપાલાંચે અધિકાર ત્યાંચ્યાપેક્ષા ઇતરાંનાચ જાસ્ત માહિત અસતાત. રાજ્યપાલાંચે અધિકાર વિશેષ પ્રકારે ઘટનેત માંડલેલે નાહીત. તે કાહીહી કરૂ શકતાત. પણ અધિકારાબરોબર જબાબદારીહી યેતે. રાજ્યપાલાંની આપલ્યા અધિકારાત અનેક ધક્કાદાયક નિર્ણય ઘેતલે આહેત.” ત્યાચી અનેક ઉદાહરણે ત્યાંની દિલી. તે પુછે મ્હણાલે, “જ્યાંની શ્રી. મોદીના મતે દિલી નાહીત ત્યાંચ્યાચ અપેક્ષા શ્રી. મોદીંકડુન જાસ્ત આહેત.”

CAA બદલ તે મ્હણાલે, “સંધ્યાચી પરિસ્થિતી પાહતા, ચુકીચી ગોષ્ટ ઓરદૂન સંગાવી લાગતે હે પટતે. સંવિધાન બચાવ, પણ કોણાપાસૂન બચાવ, હે માત્ર સાંગત નાહીત. કાયદા સંવિધાનાનુસાર આહે

ॐ द्वृष्टि द्वृष्टि

मग संविधान कोणापासून वाचवायचे? जे संविधानाला विरोध करून संविधान बुडवायला निघाले आहेत त्यांच्यापासून वाचवायचे आहे. सध्या कायद्यावरचा विश्वास उडवण्याचे प्रयत्न चालू आहेत. कायद्याचा अर्थ समजावून न घेता दंगली चालू आहेत. कायदा वापरणं कुशलतेचं काम असतं.” त्यावर त्यांनी एक उदाहरण दिलं. ‘एका गावात पाटलाची म्हातारी आजारी असते. रात्रीची वेळ. डॉक्टर नदीपलिंकडे असतो. नावेतून नदीपार करून म्हातारीला डॉक्टरांकडे न्यायचे असते. नावाडी नसतो म्हणून बरोबरचे सर्व लोक आलटून पालटून वल्ही मारतात. हे रात्रभर चालू असतं. पण उजाडतं तेव्हा ते त्याच गावात असतात. कारण होडी बांधून ठेवलेला दोरच तोडलेला नसतो.’ देशाची नाव पैलतिराला नेण्यासाठी आता दोर तोडणारे श्री. नरेंद्र मोदी आले आहेत.”

या दिवसाचे अध्यक्षस्थान श्री.प्रदीप कुरुलकर, असो. डायरेक्टर, DRDO R&DE (E) Dighi यांनी भूषविले. आपल्या अध्यक्षीय भाषणात ते म्हणाले, “ज्यांनी भाऊंचे व्याख्यान ऐकले नाही ते कर्मदरिद्री आहेत. भाऊ ‘मराठा’ मध्ये काम करत होते ही त्यांची ओळख पुरेशी आहे. उपहासात्मक, व्यंगात्मक बोलणे ही भाऊंची खासियत आहे. ऐकायला जरी या गमती जमती वाटत असल्या तरी हे सर्व भयंकर आहे. तुमची मानसिकता चुकीच्या दिशेला कशी जाईल यासाठी प्रयत्न चालू आहेत. सध्या खच्चीकरण केलं जातंय. ज्यांना यावर लिहिता येतं त्यांनी अवश्य लिहावं. म्हणजे सोशल मिडियावर वचक बसेल.”

श्री.कुरुलकर हे शास्त्रज्ञ आहेत. त्यांनी माजी राष्ट्रपती कै.ए.पी.जे अब्दुल कलाम यांच्याबरोबर ६ वर्षे काम केलं आहे. त्यांच्या अनेक आठवणी

त्यांनी सांगितल्या. ते म्हणाले, “त्यांच्याबरोबर काम करणं म्हणजे परिस्पर्श आहे. डॉ. कलामांनी त्यांच्या वागण्यातून आम्हाला जबाबदारीची जाणीव दिली.” त्यांच्या कामाच्या पद्धतीविषयी ते म्हणाले, “एखादा प्रोजेक्ट आम्हाला दिला की, तो किती महिन्यात पूर्ण होईल असे विचारत. त्यासाठी प्रत्येक महिन्याच्या शेवटी ते काम पूर्ण झाले का विचारत. काही अडचणी असतील तर त्या सोडवत. एक रस्ता बंद झाल्यास दुसरा रस्ता शोधल्याशिवाय काम पूर्ण होत नाही. हे आम्ही त्यांच्याकडून शिकलो.

मिटींगची सुरुवात ते रामायण-महाभारतातील एखादी गोष्ट सांगून करायचे त्यावरून आज काय करायचे याचा अंदाज यायचा.”

या दिवसाची प्रस्तावना प्रमिला इदे यांनी केली. श्री.मिलिंद करमरकर यांनी सूत्रसंचालन केले. शेवटी शुभांगी पारकर यांनी आभार मानले.

प्रत्येक दिवशी व्याख्यानाची सुरुवात पाहुण्यांच्या हस्ते दीपप्रज्वलन व प्रतिमा पूजनाने करण्यात आली. तसेच श्री.प्रकाशजी धोका, अध्यक्ष, श्री.महेश भुस्कूटे, सचिव, डॉ.भास्कर गिरधारी उपाध्यक्ष यांचे हस्ते शाल व वारली पेंटींग देऊन पाहुण्यांचे स्वागत करण्यात आले. प्रत्येक दिवशी कार्यक्रमाची सुरुवात श्री. सुधीर पाचपोर यांच्या गीताने झाली. तसेच प्रत्येक दिवशी त्यांच्या पसायदानाने व्याख्यानमाला संपन्न झाली.

- शोभा जोशी
९४२२३१९९६२

* * *

ફુલ ફુલ

પ्रांત महिला कार्यकर्ता अभ्यास वर्ग

१ ७, १८, १९ जाने. २०२० अकोले येथे
व.क.आ प्रांत महिला कार्यकर्ता अभ्यास
वर्गाचे आयोजन करण्यात आले होते. कार्यक्रमाच्या
आयोजकांचे आयोजन निश्चितच फार प्रशंसनीय
होते.

सतरा तारखेच्या दुपारपर्यंत महाराष्ट्राच्या १२
जिल्हातून व १० शहरातून महिला कार्यकर्त्या
अकोले येथील व.क.आ च्या गुहक विद्यार्थी
छात्रावासात येऊन पोहोचल्या. त्यांचे यथोचित स्वागत
करून संध्याकाळी साढे पाच वाजता अभ्यास वर्गाच्या
कार्यक्रमाचे उदघाटन झाले.

अभ्यासवर्गाचा प्रारंभ करताना मा.माधवीताई
जोशी अ.भा.महिला प्रमुख यांनी अभ्यासवर्ग
आयोजित करण्यामागचा उद्देश स्पष्ट केला. जनजाती
समाजासाठी काम करताना कार्यकर्त्यांना त्यांच्याकडून
खूप काही शिकायला मिळते आणि जाणवते की,
अंगी गुण असूनही हा समाज, आधुनिक जगाच्यादृष्टीने
खूप मागे आहे. सर्वांसाठी शिक्षण मिळणे आवश्यक
आहे, त्यासाठी प्रयत्नही सातत्याने होत आहेत.
अशावेळी या समाजातील महिलांना योग्य मार्गदर्शन
व प्रेरणा मिळायला हवी. गुही येथील छात्रावासात
शिकलेल्या, शिकणाऱ्या काही महिला व मुली या
अभ्यासवर्गात सहभागी झाल्या होत्या. त्यांच्याप्रमाणे
अजूनही काही महिला वनवासी क्षेत्रातून आलेल्या
होत्या. २५ च्या आसपास त्यांची संख्या होती. हे
या अभ्यासवर्गाचे प्रमुख वैशिष्ट्य होते. कोंकणा,
महादेव, कोळी, कातकरी इ.जनजाती समाजाचे

त्या प्रतिनिधीत्व करत होत्या. याशिवाय दोघी
कॉलेज विद्यार्थीनीपण आल्या होत्या. आपल्याला
सर्वांना माहित आहेच की, भारतात शिक्षण क्षेत्रात
प्रगती होताना महिलांचा सहभाग किती मोठा होता.
'शिकलेली आई' व 'शिकलेली बायको', स्त्रीच्या
या भूमिकेने तिच्या कुटुंबाला, शिक्षणक्षेत्रात खूप
वेगाने पुढे नेले. हाच तो विचारांचा धागा आहे.
ज्याने प्रेरणा मिळाली की आपण महिला कार्यकर्त्यांनी
जनजातीतील महिलांना शिक्षणासाठी, रोजगारासाठी
सक्षम बनण्यास मदत करावी, जेणेकरून या शिक्षित
महिला त्यांच्या भोवतालच्या समाजाला सुशिक्षित
बनविण्याचे कार्य उत्तम रीतीने करू शकतील.
त्यांचे हे काम नगरीय कार्यकर्त्यांनासुद्धा निश्चितच
मोलाचे मार्गदर्शन करू शकेल. म्हणून सर्व महिलांनी
एकजुटीने हे काम पुढे न्यायचे आहे.

या दृष्टिकोनातून या अभ्यासवर्गात विविध
सत्रांचे आयोजन करण्यात आले होते. मा.माधवीताईनी
व.क.आ. काय आहे याचे वर्णन मोजक्या पण
प्रभावी शब्दात केले. मा.डॉ. अमिता आचार्य त्यांच्या
अनुभवांबद्दल बोलताना, स्वतः अमिताताई व श्रोते
शब्दात गुंगुन गेले होते. मा.संजय कुलकर्णी यांनी
आपल्या भाषणात जनजाती संस्कृतीवर कसे आक्रमण
होत आहे, ते समजावून संगितले. जनजाती समाज
हा हिंदू समाजाचाच भाग आहे. देह व आत्मा जसे
एकच आहेत तसाच जनजाती समाज व हिंदू समाज
एक आहे, अगदि अनादि काळापासून एक आहे.
यांना वेगळे केले तर धर्मातरण करणे सोपे होईल.

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

या कुटिल हेतूने त्यांचे प्रयत्न सुरु आहेत.

हितरक्षा आयामाबाबत बोलताना मा. युवराज लांडे यांनी जनजाती समाजाच्या हिताचे रक्षण करण्याकरता भारत सरकारने काय कायदे केले आहेत, याबद्दल अतिशय सोप्या व प्रभावी शब्दात माहिती दिली. पेसा कायदा काय आहे, त्याचे महत्त्व सांगितले या कायद्यानुसार घेतलेल्या निर्णयाला सरकार, न्यायालयसुद्धा विरोध करू शकत नाही. त्यांनी वनहक्क कायद्याबद्दलही माहिती दिली. हिंदू विवाह, वारसा हक्कांबाबतचे कायदे वनवासींना लागू होत नाहीत. त्यांचे पारंपारिक स्वतंत्र कायदे आहेत असे सांगितले.

मा.विठ्ठल पेंडसे यांनी सोशल मीडियाबद्दल चर्चासत्र घेतले. आता मोबाईल फोन - स्मार्ट फोन देशाच्या कानाकोपन्यात पोहोचला आहे. त्याचे चांगले व वाईट परिणाम अनुभवास येतात. तेव्हा सर्वांनी आपापली मते मांडली.

मा.शुभांगीताई नेने यांनी यंदा स्व.भास्करराव कळंबी व स्व. आवारी गुरुजी यांचे जन्मशताब्दी वर्ष असल्याने या थोर कार्यकर्त्याबद्दल माहिती सांगितली.

मा. वैशाली देशपांडे यांनी टिमवर्क म्हणजे काय याबद्दल चर्चासत्र घेतले. त्यात कार्यकर्त्यांमधे काम करताना समन्वय व सामंजस्य असले पाहिजे. (आपसात समजुतदारपणा असला पाहिजे), आपसात प्रेम व विश्वास पाहिजे, यश व अपयश हे सर्वचे असणार, याचे भान ठेवले पाहिजे, अहंकार नको, आपसात संवाद साधता आला पाहिजे, नेता धैर्यशील, अहंकारविरहित, सात्त्विक आचरण करणारा असावा इ. मुद्द्यांवर चर्चा झाली.

मा. बाबा देशपांडे यांनी सध्या देशात, आपल्या

संस्कृतीवर आक्रमणे होत आहेत, असे म्हटले जाते, म्हणजे काय ते समजावून सांगितले. नव्या युगात युद्ध फक्त देशाच्या सीमेवर होतात असे नाही. युद्धाचे स्वरूप बदलले आहे. आता आक्रमण होते त्याचे स्वरूप मनोवैज्ञानिक असते. काही परकीय शक्ती, धर्मातिरण करू पहाणाच्या संस्था, नक्षलवादी विचाराच्या संस्था यांचा उद्देश समाजात फूट पाडणे, असंतोष निर्माण करणे व वाढवत ठेवणे, अशा प्रकारचा असतो. आदिवासी समाजाचा धर्म कुठला यावरून या समाजात गैरसमज पसरविले जातात, त्यांच्या अज्ञानाचा फायदा घेतला जातो. पण आदिवासी म्हणजेच आदिनिवासी, तर आपण सर्व भारतीय आदिनिवासी आहोत. आपण निसर्गपूजक आहोत. आपण सर्वजण हिंदू आहोत. देशात सर्वत्र आपापल्या जातीत, आपापल्या ठिकाणी नदीची, डोंगराची, वाघाची, वृक्षाची पूजा केली जाते. पण जनजाती - आदिवासी समाजात सातत्याने संभ्रम निर्माण केला जातो, ज्यामुळे धर्मातिरण करणे सोपे जाईल असे त्यांना वाटत असावे. याबाबत जन-जागृती होणे आवश्यक आहे.

या कार्यक्रमाचे विशेष आकर्षण होते, ते म्हणजे मा. सौ. राहीबाई पोपेरे व मा.सौ. ममताबाई भांगरे यांची उपस्थिती. नगर जिल्ह्यात, कोंभवणे व देवगाव गावातून या महिला आल्या होता. कधीही शाळेत न गेलेल्या, दूर छोट्या गावात रहाणाच्या या आदिवासी महिलांनी अलौकिक कामगिरी करून दाखविली आहे. स्वतः शेतात काम करत असताना सौ.राहीबाईना जाणवले की नवीन प्रकारचे बी-बियाणे व किटकनाशक औषधे वापरून आपल्या धान्यातील सकसपणा, पौष्टिक सत्व नाहीसे होत आहे. या विचारातून फक्त देशी बी-बियाणे वापरून

ॐ द्वृष्टि द्वृष्टि

व पारंपारिक रीतीने शेती केली तर उत्पन्न कमी येर्इल पण ते पौष्ट्रिक अन्न असणार आहे. या विचारातून देशी बी-बियाणे साठवायला सुरुवात केली व बियांची बँक बनविली, जी आज सीड बँक म्हणून ओळखली जाते. त्यांच्या या कार्याबद्दल त्यांना पुरस्कार मिळालेले आहेत व नुकतेच त्यांना पद्मश्री पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले आहे.

सौ. ममताताईना स्वतःच्या शेतात काम करताना जाणवले की गांडूळ खताचा उपयोग करताना ते खत रोपाभोवतीच्या पाण्यात विरघळून जात आहे, त्यामुळे अपेक्षेइतके खत रोपाला मिळत नाहीये, यावर उपाय म्हणून त्यांनी खताचे गोळे बनवून वापरायला सुरुवात केली व ह्याचा खूप उपयोग

होत आहे. त्यांच्या या प्रयत्नांची दखल घेतली गेली. त्यांनाही खूप पुरस्कारांनी सन्मानित करण्यात आले.

१९ तारखेला अभ्यास वर्गाचा समारोप होता त्यावेळी सौ. रजनी चंद्रभान टेके, (नानी) अकोले येथील पूर्णकालीन कार्यकर्ता व सौ. निंबाताई आबा दिघे, गेली २५ वर्ष त्या अन्नपूर्णेची - (स्वयंपाक बनविण्याची) जबाबदारी सांभाळत आहेत, अशया ह्या दोघी महिलांचा सत्कार करण्यात आला.

महिला कार्यकर्ता अभ्यास वर्ग प्रथमच आयोजित केला गेला व यशस्वीपणे पार पडला, याचे आयोजकांना निश्चितच समाधान आहे.

- मोहिनी पाटणकर

८३८००६५२०९

✳ ✳ ✳

पद्मश्री साईयो ट्रीनीटी

सहा मुलांची आई, एक शालेय शिक्षिका साईयो ट्रीनीटी, मेघालयच्या पश्चिमेला असणाऱ्या जैतिया हिल्स तालुक्यातील मुलीयाह गावातील खासी जमातीची एक आदिवासी शेतकरी स्त्री. १३ वर्षपूर्वी त्यांनी आपल्या कुटुंबाला आर्थिक हातभार लावण्यासाठी हळदीची शेती करण्याचा निर्णय घेतला. त्यांनी लकडोंग या हळदीच्या जातीवर उत्पन्न घेण्यास सुरुवात केली. त्यांचा हा निर्णय चांगलाच यशस्वी ठरला. आवक वाढवण्यासाठी सेंद्रिय शेतीच्या पद्धती शिकण्यासाठी आजूबाजूच्या अशिक्षित महिलांना मदत केली. आज इतक्या वर्षानंतर त्या या क्षेत्रात यशस्वी तर झाल्या आहेतच पण त्यांच्या शेती करण्याच्या निर्णयामुळे त्यांच्या आजूबाजूच्या शेतकऱ्यांचे पण जीवनमान बदलले आहे. ट्रीनीटी साईयो यांना २६ जानेवारी २०२०च्या गणतंत्रदिनी प्रतिष्ठित अशा पद्मश्री पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.

ફુલ ફુલ

आदिवासी बीजमाता राहीबाई पोपेरे

महादेव कोळी या जनजातीत जन्मलेल्या राहीबाई पोपेरे या ८ भावंडांपैकी ५ व्या. आई लहानपणीच गेली होती. १९६४ साली अहमदनगर जिल्ह्यातील अकोले तालुक्यातील कोंभाळणे येथे सामान्य शेतकरी कुटुंबात जन्म. सासर पण त्याच गावचे मिळाले. दोन्हीकडे सारखीच कोरडवाहू जमीन, पावसावर अवलंबून. माहेरी वडिलांबरोबर थोडीफार शेती करत होत्या. पण नंतर संसाराच्या धबडग्यात विशेष काही केले नाही. नंतर थोडी उसंत मिळाल्यावर हळूहळू शेतीकडे लक्ष घातले. मग संकरीत जातीचा भाजीपाला व धान्य शेतात लावायला लागल्या. पहिल्यांदा घरातील मुलांना आजार माहितीच नव्हता, कुपोषित मूळ कोणी पाहिलेच नव्हते. पण हळूहळू लक्षात यायला लागले की घरातील मुले व आसपासच्या गावातील मुले वरचेवर आजारी पडायला लागली आहेत. संकरीत बी बियाणांमुळे धान्य पिके जास्ती मिळतात. पण शेतीमालामध्ये सदोषता येत आहे. त्यामुळे कॅन्सर व वेगवेगळे रोग होत आहेत. संकरीत पिके खत आणि पाणी दिल्याशिवाय येवूच शकत नाहीत. पण आपली देशी पिके निखळ पाण्यावर व हवेवर येऊ शकतात. त्यावर चर्चा चालू होतीच. कुठचेही शालेय शिक्षण न घेतलेल्या राहीबाईनी मग मुलांना पटवून दिले की आपल्याला जास्ती पिके नको आहेत, मुलांचे आरोग्य महत्वाचे. पारंपारिक बियाणेच आणायचे आणि लावायचे असा निश्चय केला. त्यामुळे आपोआपच आजार कमी व्हायला लागले.

अकोले तालुक्याचा आदिवासी भाग हा देशी वाणाचे आगर आहे. भावी पिढ्या सक्षम करण्यासाठी

पिकांचे पारंपारिक वाण जपून ठेवण्याची आवश्यकता आहे. पिकांमधली नैसर्गिक मूळद्रव्ये आपली प्रतिकारशक्ती वाढवणारी असतात, हे ओळखून मग राहीबाईनी पारंपारिक गावरान बियाण्यांची जोपासना करण्यास सुरुवात केली. ‘कळसुबाई परिसर बियाणी संवर्धन समिती’ बरोबरपण त्या काम करत होत्याच. तिथल्या शेतकऱ्यानाही त्या पारंपारिक वाणाचे महत्व समजावून सांगायला लागल्या. मग हळूहळू बचत गट, नातेवाईक सगळीकडे ह्वाचा प्रचार व्हायला लागला. रोपेसुद्धा स्वतःकडची किंवा आजूबाजूच्या लोकांकडूनच आणलेली होती, बाहेरून काहीच आणले नव्हते. ५ वर्षे रोपे तयार केली. पहिल्या वर्षी ३५०० करवंदीची रोपे तयार केली. लांबून लांबून बैलगाडीतून पाणी आणून वाढवली. बचत गटातर्फे वाटप केले. कारण प्रत्येक महिलेच्या दारात फळझाड असावं म्हणून हळदी कुंकवाच्या कार्यक्रमात रोपेच लुटायच्या.

सेंद्रिय शेती करणाऱ्या तमाम शेतकरी बांधवांमध्ये राही मावशी ओळखल्या जातात. आईच्या ममतेने दुर्मिळ पारंपारिक गावरान वाणांच्या बियाण्यांचे जतन करून त्याची ‘बियाणे बँक’ बनवणाऱ्या दुर्गम आदिवासी भागातील राहीबाई यांना एप्रिल २०१८ मध्ये कृषि विभागाच्या आत्मा प्रकल्प अंतर्गत ‘आदर्श शेतकरी’ ह्वा पुरस्कारानी सन्मानित करण्यात आले. असे करताना BAIF संस्थेशी परिचय झाला. त्यांच्या मार्गदर्शन व सहकार्यामुळे राहीबाईच्या कार्याला एक दिशा मिळाली. आधी राहीबाईकडे १७ पिकांचे ४८ प्रकारचे वाण होते. पुढे मग कोंभाळणे ह्वा छोट्या खेडेगावात राहत्या घरात पारंपारिक गावरान

બિયાણ્યાંચી બંક હા BAIF સેવાભાવી સંસ્થેચ્યા

મદતીને સુરૂ કેલી આહे. ત્યાંચ્યા ઘરાભોવતી અસણાચ્યા અડીંચ તીન એકરાત વિવિધ પ્રકારચી ૪૦૦ તે ૫૦૦ ઝાડે આજ ઉભી આહेत. વિશેષ મ્હણજે યા પ્રત્યેક વાળાચી વैશિષ્ટ્યે, ઉપયોગ યાચી ત્યાંના ખડા ન ખડા માહિતી આહे. એખાદ્યા વાળાબદલ વિચારલ્યાનંતર તે કુઠૂન આણલે, તે ઔષધી આહે કી નાહી, ત્યાચા ઉપયોગ કાય, કુઠે યેતે અશી સર્વ માહિતી ત્યા સહજતેને સાંગતાત. હે સગળે તુમચ્યા કસે લક્ષાત રાહતે હે વિચારલ્યાવર ત્યા મ્હણતાત કી આપલ્યા મુલાંબદલ આપલ્યાલા સગળે માહીત અસતે ના, ઇતકે ત્યાંચે ત્યા બિયાણાંવર પ્રેમ આહे. ત્યામુલેચ ત્યા, ‘બિયાણાંચા જ્ઞાનકોશ’ અસલ્યાચી ખાત્રી પટતે. ત્યાંચ્યા ઘરાચા આસપાસચા પરિસર હા હલક્યા પ્રતીચ્યા જમિનીચા આહે. ત્યામુલે હી સગળી ઝાડે કથી સાંડપાણ્યાવર તર કથી લાંબૂન ડોક્યાવરુન પાણી આણૂન તર કથી બૈલગાડીટૂન પાણી આણુન ત્યાંની જગવલી આહेत. ઝાડાંચી જોપાસના દગડાંચે આચ્છાદન ઘાલૂન, ગારગોટ્યા વાપરૂન સેંદ્રિય પદ્ધતીને ત્યાંની કેલી આહે.

૮ માર્ચ ૨૦૧૮ BBC ચ્યા “વિવિધ ક્ષેત્રાત કામ કરુન આપલ્યા કર્તૃત્વાચા ઠસા ઉમટવણાચ્યા જગાતીલ ૧૦૦ સ્થિયા” હ્યા યાદીતીલ ૩ ભારતીય

મહિલાંપૈકી ત્યા એક આહेत.

શાસ્ત્રજ્ઞ રઘુનાથ માશેલકર યાંની ત્યાંના ‘બીજમાતા’ હે નાવ દિલે આહે.

૮ માર્ચ ૨૦૧૯ લા જાગતિક મહિલાદિનાચે ઔચિત્ય સાધૂન ત્યાંના ‘નારી શક્તિ પુરસ્કાર’ રાષ્ટ્રપતીંચ્યા હસ્તે મિળાલા. હા સર્વોચ્ચ નાગરી પુરસ્કાર અસૂન તો (highest civilian award for recognizing the achievements and contribution of woman) દિલા જાતો.

જાનેવારી ૨૦૨૦ સાલી ત્યાંના પર્દાશ્રી પુરસ્કારને સન્માનિત કરણ્યાત આલે.

૧૦ ફેબ્રુઆરી ૨૦૨૦ લા સાવિત્રીબાઈ ફુલે, પુણે વિદ્યાપીઠાતફે ત્યાંના ‘જીવન સાધન ગૌરવ’ પુરસ્કાર હદ્યનાથ મંગેશકર યાંચ્યા હસ્તે દેણ્યાત આલા. આપલ્યાજવળ અસલેલે બિયાણાંચે જ્ઞાન ત્યાંની જપલે, જોપાસલે વ વાઢવલે આહે. આતા ત્યા ત્યાચ્યા પ્રસારાસાઠી ઝાટત આહेत. ત્યાંચ્યા બિયાણે બંકેતીલ બિયાણે આતા રાજ્યાંચ્યા વિવિધ ભાગાત પોહોચલી આહेत. ત્યાંચ્યા દેશી વાળાચ્યા હ્યા ચળવળીત આતા અનેક મહિલા સહભાગી ઝાલ્યા આહेत. ત્યાંચે હે કાર્ય અવિરત ચાલૂ રાહો હીચ શુભેચ્છા.

- અંજલી ગંધે

૯૮૫૦૮૪૪૫૭૪

***

‘કે. નંદનજી પેંડસે સામાજિક પુરસ્કાર’

વનપુણ્યાઈચે સંપાદક વ વ.ક.આ. પુણે મહાનગરાચે ઉપાધ્યક્ષ મા. ડૉ. ભાસ્કર ગિરધારી યાંના નાંદેડ નગર ભાગ વતીને ‘કે. નંદનજી પેંડસે સામાજિક પુરસ્કાર’ પ્રા. હર્ષવર્ધન ખરે યાંચ્યા હસ્તે દેઊન સત્કાર કરણ્યાત આલા. ડૉ. ગિરધારી યાંની સંઘદૃષ્ટ્યા પ્રથમ વર્ષ ૧૯૭૦સાલી પૂર્ણ કેલે. નૂ. મ. વિ. મધ્યે નિવાસ અસાયચા. સુરેશરાવ કેતકર, શિવરાયજી તેલંગ યાંચે માર્ગદર્શન જવળૂન લાભલે. પ્રમોદ મહાજન, સાંગલીચે અશોક ખાંડેકર વર્ગાત હોતે. બૌદ્ધિકાસાઠી શ્રી. ગુરુજી, બચ્છરાજ વ્યાસ, રાજાભાઊ ગાયધની, મોરોપંત પિંગલે, દત્તાજી ભાલે, મધુભાઈ અશા અનેક સંઘ પ્રમુખ યાંના ઐકણ્યાચા ત્યાંના યોગ આલા.

ફુલ ફુલ

વनવासी કार्यकर्त्या

સौ. રજनી ચંદ્રભાન ટેકે

વયાને અસતીલ ૬૦-૬૧ વર્ષાચ્યા, વનવાસી કલ્યાણ આશ્રમાચ્યા પૂર્ણકાળીન કાર્યકર્ત્યા! સગળેજણ ત્યાંના નાની મ્હણતાત તર ત્યાંચે યજમાન શ્રી. ચંદ્રભાન ટેકે વય ૭૫, યાંના અણણ મ્હણતાત.

દોઘાંચાહી પ્રાંત મહિલા કાર્યકર્તા અભ્યાસ વર્ગાત ગુહક વિદ્યાર્થી વસતિગૃહ - અકોલે જિ. અહમદનગર યેથે દિનાંક ૧૮ જાનેવારી ૨૦૨૦ લા સૌ. માધ્વીતાઈ જોશી (અખિલ ભારતીય મહિલા પ્રમુખ) યાંચે હસ્તે સાડી, શાલ વ શ્રીફલ દેઊન સત્કાર કરણ્યાત આલા.

વ.ક.આ.ચે અકોલે યેથિલ વસતિગૃહ ૧૯૭૯ મધ્યે સુરૂ જાલે. ત્યાવેળી તિથે પૂર્ણ જંગલ વ પૂર્ણ ડોંગર હોતા. તો સપાટ કરુન તિથે વસતિગૃહ બાંધ્યાત આલે. આતાહી માગે મોઠા ડોંગર ઉભા આહે. તર હ્યા વસતિગૃહાત ૧૯૮૧ પાસુન નાની વ અણણ મુલાંચી કાળજી ઘેત આહેત. અર્થાત આપલ્યા રચનેપ્રમાણે આતા તિથે શ્રી. મધુકર ચૌથવે ગત ૫ વર્ષાંપાસુન અધીક્ષક આહેત. શ્રી. વૈજનાથ યેણગેકર જિલ્હા સંઘટન મંત્રી આહેત. તિથે સધ્યા ૪૪ મુલે આહેત. યેથે પ્રામુખ્યાને મહાદેવ કોળી, ઠાકર, ભિલ્લ યા જનજાતી આહેત. ૫૫ બચત ગટ ચાલતાત. ૬૩ આરોગ્યરક્ષક વ ૩૪ શ્રેષ્ઠ જાગરણ કેંદ્રે આહેત. શ્રી. રાવજી તળપાડે આપલે જિલ્હા આરોગ્ય રક્ષક પ્રમુખ આહેત વ શ્રી. શંકર ઘારે મહારાજ પ. મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતાચે શ્રેષ્ઠ

જાગરણ પ્રમુખ આહેત. હે દોઘેહી અકોલે તાલુક્યાતાત રાહતાત. યા અનુષેંગાને નાનીની આધી ખૂપ પ્રવાસ કેલાય, બાલવાડી ચાલવલી આહે. ત્યાંના દોન મુલે વ એક મુલગી આહે. તિથાંચીહી લગન જાલી આહેત. ત્યાંનાહી મુલે આહેત.

નાનીંચા આવાજ છાન આહે. ત્યા ગીતે, ભજને છાન મ્હણતાત. મોતીબિંદૂચે દોન્હી ડોળ્યાંચે ઓપરેશન જાલે આહે, કાચબિંદૂ આહે, રાત્રી નીટ દિસત નાહી તરીહી અજૂન કામાચા, પ્રવાસાચા પ્રચંડ ઉત્સાહ આહે. અકોલે કેંદ્રાચ્યા પુઢે પ્રસિદ્ધ ભંડારદરા ધરણ આહે. ત્યામુલે આપલ્યા યા કેંદ્રાત નેહમીચ વનયાત્રા યેત અસતાત. આતા નવીન ઇમારત બાંધલ્યામુલે અભ્યાસવર્ગ વ શિબિરે નેહમીચ હોત અસતાત. કથી સગળ્યાંચા ચહા બનવિણે અસેલ તર કથી આંધોળીસાઠી પાણી ગરમ કરણે અસેલ તર કથી માવશીંના સ્વયંપાકાત મદત કરણે અસેલ, એક ના અનેક! પણ નાનીંચા ચેહારા નેહમીચ હસરા વ પ્રસન્ન!

અજૂનહી સ્વતઃચ્યા તબ્યેતીચી કુરબુર, અણણાંચી તબ્યેત સાંભાલ્યુન ત્યા ભાઉબીજ યોજના, સંક્રાંત હલ્દીકુંકું યાસાઠી પ્રવાસ કરતાત. સકાળી ૪-૩૦ લાચ ઉઠતાત. વસતિગૃહાચ્યા બાહેર રસ્યાવર એક ગણેશ મંદિર આહે. તિથે રોજ સંધ્યાકાળી ઉપાસનેલા જાતાત, મહિલાંના ગોળા કરતાત. મહિલા અભ્યાસવર્ગાંચા આધી પાયી તર કથી રાવજી નાહીતર વૈજનાથ બરોબર બાઈકવર મહિલાંના ભેટણ્યાસાઠી

ફુલ ફુલ

પાઢ્યાંવર ત્યા જાઉન યેતાત. કાર્યકર્ત્યાંચ્યા અંગી જી પ્રગલ્ભતા, સહનશીલતા, વાણીતીલ ગોડવા, કાર્યપ્રતી નિષ્ઠા, તળમળ, કામાચી લગબગ હે સગળે અસાવે લાગતે તે ત્યાંચ્યાત આહે, હે ત્યાંચ્યા સહવાસાત રાહિલં કી લક્ષાત યેતે. નગર જિલ્દ્યાતીલ મહારાષ્ટ્રાતીલ કાર્યકર્ત્યાપૈકી કિંવા પૂર્ણ મહારાષ્ટ્રાત નાનીંના કોણી ઓળખત નાહી અસે કુણીચ નાહી આહે! અકોલે કેંદ્રાચ્યા ત્યા એક પ્રમુખ આધારસ્તંભ આહेत.

નાનીંના મનાપાસુન નમસ્કાર! ત્યાંના એકસણીનિમિત્ત વ અણાંના પંચાહત્તરીનિમિત્ત નિરામય વ દીર્ଘાયુ જીવનાસાઠી શુભેચ્છા !!!

સૌ. નિબાબાઈ આબા દિઘે

મૂळ ગાવ પોફસંડી, તાલુકા અકોલે, જિલ્હા અહમદનગર, જનજાતી મહાદેવ કોણી, ગુહક વિદ્યાર્થી વસતિગૃહ, અકોલે યેથે ગેલ્યા ૨૫ વર્ષાપાસુન અન્નપૂર્ણેચે કામ પાહતાત. (સ્વયંપાક કરતાત) આપલ્યા વસતિગૃહાત આલ્યા તેવ્હા ત્યાંના એક છોટા મુલગા સોમનાથ હોતા. મુલગી સોનુ. સોનુ ૯ વર્ષાંચી હોઉન આજારી ઝાલી આણિ અચાનક ગેલી. સોમનાથ ચૌથ્યા વર્ગાત શિકત હોતા. તોચ ત્યાંચ્યા જીવનાચા એકમેવ આધાર હોતા. એક દિવસ રાત્રીચે દોન વાજલે અસાવેત. થોડા રડણ્યાચા આવાજ આલા. કાહી કીડા વગેરે ચાવલા અસેલ મ્હણુન નિબાબાઈની ત્યાલા થોપટલે વ પરત ઝોપવલે. પણ ત્યાચી ચલબિચલ સુરૂચ હોતી. અસ્વસ્થતા વાઢત હોતી.

સકાળી સકાળી ત્યાલા સરકારી દવાખાન્યાત નેલે. નિબાબાઈ વ ત્યાંચી સવત યશોદાબાઈ યા દોધીંચ્યામધ્યે તો ઝોપલા હોતા. પણ દોધીંચ્યા ઉબદાર માયેચ્યા પાંઘરુણાતુનહી યમાને ત્યાલા શોધૂન કાઢલે હોતે. ત્યાંચ્યા કાનાલા મણ્યાર નાવાચ્યા સર્પને દંશ કેલા હોતા. તરીહી ૧૦ દિવસ તો દવાખાન્યાત હોતા. જ્યેષ્ઠ કાર્યકર્તે મા.દત્તાજી જોશી ત્યાવેળી તિથે હોતે. સગળી આણિ સર્વાંચી ધાવપદ વ્યર્થ ઠરલી વ તો ગેલા. નિબાબાઈના કિતી દુઃખ ઝાલે અસેલ...

આજ નિબાબાઈ પત્રાશીચ્યા ઘરાત અસતીલ. ત્યાંચે પતી વ યશોદાબાઈ અસે તિથે વસતિગૃહાતીલ એકા ખોલીત રાહતાત. યશોદાબાઈબરોબર કધીકધી કુરબુરી હોતાત. તી મુલાકડે રાહણ્યાસ જાતે. વસતિગૃહાતીલ સંખ્યા વાઢલી તર મદતીલા યેતે. નેહમી હસતમુખ અસણાંચ્યા, પ્રસન્ન મુદ્રેને સર્વાંચે સ્વાગત કરણાંચ્યા, વસતિગૃહાતીલ ૪૨ મુલે વ તિથે રાહણાંચ્યા અન્ય કાર્યકર્તાના પ્રેમાને ખાऊ ઘાલણાંચ્યા, આસ્થી કિંવા કોણીહી કાર્યકર્તે ગેલે કી પ્રેમાને બોલણાંચ્યા, સકાળી લવકર નિઘાયચંય મ્હટલે કી પટકન આંઘોળીસાઠી ગરમ પાણી કરૂન દેણાંચ્યા, ચહા કરણાંચ્યા વ બાહેરચં કશાલા ખાતા અસં મ્હણત પોણી આણિ ચટણીચી શિદેરી સોબત બાંધૂન દેણાંચ્યા યા નિબામાવશીંના મનાપાસુન નમસ્કાર !!

નુકટ્યાચ ૧૭, ૧૮, ૧૯ જાનેવારીલા ઝાલેલ્યા પ્રાંત મહિલા કાર્યકર્તા અભ્યાસ વર્ગાત નઊવારી સાડી વ શ્રીફલ દેઊન મા.માધવીતાઈ જોશી (અખિલ ભારતીય મહિલા પ્રમુખ) યાંચે હસ્તે નિબામાવશીંચા આપણ (વનવાસી કલ્યાણ આશ્રમાને) સત્કાર કેલા.

“ताई मावशी”

ताई मावशी म्हणजे सुश्री लीलाताई पराडकर, मूळच्या इंदोरच्या राहणाऱ्या. पू.नानामहाराज तराणेकर यांच्या अनुग्रहित. (अखिल भारतीय वनवासी कल्याण आश्रमाच्या पाहिल्या पूर्णवालीन माहिला कार्यकर्त्या !) नंतर अखिल भारतीय महिला प्रमुख

म्हणून पण त्यांनी जबाबदारी सांभाळली. राष्ट्रसेविका समितीच्या लहानपणापासून सेविका. रायपूरला बी.टी.आय कॉलेजमध्ये मानसशास्त्र शिकवायच्या, त्यांनी स्वेच्छानिवृत्ती घेवून आपले उर्वरित जीवन समाजासाठी घालविले. सुरुवातीला नागपूरला अहिल्या मंदिरात होत्या. नंतर माधवीताईंनी त्यांना शबरी कन्या आश्रमात आणले.

आयुष्याची शेवटची ८ वर्ष त्या शबरी कन्या आश्रमात होत्या. मला पाच वर्ष त्यांच्या सानिध्यात राहून, त्यांच्या सेवेची संधी मिळाली, हे माझं भाग्य!

छात्रावास मुलीचे असल्याने रोज संध्याकाळी मुली शाळेतून आल्या की, शाखा लागते, खेळ, कथा व शेवटी प्रार्थना होते. त्या समोर बसायच्या आणि सगळं निरीक्षण करायच्या.

त्यांची शाखेतील रुची आणि निरीक्षणशक्ती पाहून मी आश्वर्यचकीत होत असे आणि मलाही त्यांच्याकडून खूप शिकायला मिळत असे.

छात्रावास कसे चालवायचे, मुलींना शिस्त कशी लावायची हे मी त्यांच्याकडून शिकले. कारण मध्यप्रदेशातील बाग या छात्रावासात त्यांनी मुलींना घडविले होते, त्यांचा अनुभव होता.

वयाच्या ८६ व्या वर्षी त्या गेल्या. शेवटचे १५ दिवसच अंथरुणावर असतील; पण शेवटपर्यंत योगासन, प्राणायाम, देवाची पूजा, जप हे सगळं त्या नियमितपणे करत. सकाळी ४-३० ला उठलेच पाहिजे हा त्यांचा नियम होता. त्या अत्यंत अनुशासनप्रिय होत्या.

छात्रावासात मुलींमध्ये येता-जाताना रोज सकाळ-संध्याकाळ मी त्यांच्याजवळ अर्धा तास बसायचे. त्या वेळात अध्यात्म, विरक्ती, दासबोध, ज्ञानेश्वरी, छात्रावास मुलीचे स्वभाव, पूर्वाचिलातील स्थिती, मुलींची मानसिकता, शाळेतील शिक्षक, कल्याण आश्रमाचे कार्य, व्यापकता अशा अनेक विषयांवर आमची चर्चा रंगत असे. त्यातूनच मला दिशा मिळत होती, बळ मिळत होते. मणिपूरच्या दरखागचे वडील वारले, उशीरा कळवल्यावरही मुलींवर त्या रागावल्या नक्हत्या. उलट दरखागच्या खोलीत जावून कितीतरी वेळ तिच्याजवळ बसून निःशब्द तिच्या पाठीवरून हात फिरवित होत्या.

वरवर पाहता त्या खूप कडक वाटल्या तरी अत्यंत प्रेमळ होत्या. त्यांचे भाऊ, बहीण व नातेवाईक आश्रमातील मुलींचे मावशीप्रती प्रेम व सेवा पाहून आश्वर्यचकित होत. “कोण, कुठल्या पूर्वाचिलच्या ह्या मुली आपणही जेवढी सेवा करू शकणार नाही तेवढं मावशींचं सगळं मनापासून करतात.” असे म्हणत मुलींना आशीर्वाद देवून निघून जात.

पेरलं तसं उगवतं, प्रेम दिलं की प्रेम मिळतं. सगळीच माणसं म्हातारी होतात, ऐन उमेदीच्या

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

काळात त्यांनीही कर्तृत्व गाजविलं असतं, हे लक्षात घेवून त्यांच्या वयाचा, कर्तृत्वाचा सन्मान आपण केलाच पाहिजे. त्यांची अपेक्षा आपल्याकडून येवढीच असते की आपला थोडासा वेळ त्यांना द्यावा, त्यांची सुख-दुःख ऐकावीत. बस येवढं जमलं की

आपसातील वयाची दूरी ही समस्या न राहता, सेतू बनून आपल्याला मार्गदर्शक ठरते. जशा ताईमावशी आम्हाला नेहमीच मार्गदर्शक ठरल्यात. ताईच्या पावन स्मृतीस विनम्र अभिवादन !!

- सौ. वैशाली दिनकर देशपांडे
प्रांत सह महिला प्रमुख (प.महाराष्ट्र)
भ्रमणधनी ८२७५४७२०८९

***

भाषादिन उत्साहात साजरे व्हावेत

२१ फेब्रुवारी हा आंतरराष्ट्रीय मातृभाषा दिन मानला जातो. संयुक्त राष्ट्र संघाने २००८मध्ये आंतरराष्ट्रीय मातृभाषा दिनाला स्वीकृती दिली होती. २००९ला स्वदेशी भाषांचे वर्ष संयुक्त राष्ट्राने घोषित केले कारण या भाषांचे संवर्धन पुनर्जीवित करून त्याला पुरस्कृत प्रोत्साहित करण्याचा हा आग्रह होता. यास्तव जनजाती भाषा जतन करण्याचा आपला आग्रह आहे.

***

दिनांक २७ फेब्रुवारी हा कुसुमाग्रज यांचा वाढदिवस, मराठी भाषा दिन म्हणून साजरा केला जातो. याही दिवशी मराठी जनजातीच्या विविध बोलींचा वापर मुक्तपणे करावा; मराठीच्या बोलीचे संवर्धन करावे, जतन करावे ही अपेक्षा आहे. यास्तव आपण जनजातीच्या भाषा आत्मसात कराव्या. त्यात साहित्य निर्मितीला उत्तेजन द्यावे म्हणजे या वनातील बोल भाषा संरक्षित वर्धिण्यू राहातील.

शब्दकोशांचे प्रकाशन

ओरीसाचे मुख्यमंत्री श्री. नवीन पटनाईक यांनी नुकतेच बहुभाषिक जनजाती शब्दकोशांचे प्रकाशन केले. ह्यामुळे जनजातीच्या भाषांचे जतन तर होईलच पण त्याचा प्रसार पण होईल. ह्यामध्ये २१ भाषांचा समावेश आहे. बहुभाषिक शिक्षणासाठी द्वैभाषिक शब्दकोश आणि त्रैभाषिक जनजाती भाषेसाठी प्राविण्य विभाग हा सगळ्या २१ भाषांसाठी बनवला आहे. ह्या दोन्ही मुळे जनजाती भाषांवरील प्रभुत्व वाढायला मदत होईल. ओरिसा हे एकमेव राज्य आहे जिथे जास्तीत जास्त जनजाती राहतात. त्या राज्यात ६२ वेगवेगळ्या जनजाती असून त्यातील १३ जातीचे अस्तित्व धोक्यात आहे. ह्या सगळ्या जनजाती एकूण २१ भाषा आणि ७४ बोलीभाषा बोलतात. २१ भाषांपैकी ७ भाषांना त्यांची लिपी आहे. तथापि उडिया भाषा हीच ह्या शब्दकोशांची माध्यम भाषा आहे.

સુર્ખુત પૂર્વિક વિનાયક મહિલા સમિતીની કાર્યક્રમાંથી અને આજીની સમાજસેવિકા નાલિનીતાઈના ખૂપ ખૂપ શુભેચ્છા.

મહિલાદિનાનિમિત્ત

૧૧. ૩.૨૦૨૦ રોજી વ.ક.આ પુણે મહાનગર, મહિલા સમિતીની કાર્યક્રમાંથી અને આજીની સમાજસેવિકા નાલિનીતાઈના ખૂપ ખૂપ શુભેચ્છા.

નાલિનીતાઈ એક કાર્યક્રમ આયોજિત કરેણ્યાત આલા હોતા. યા કાર્યક્રમાત પ્રસિદ્ધ સમાજસેવિકા નાલિની ધેંડે યાંચી મુલાખત ઘ્યાયચે ઠરલે હોતે વ અધ્યક્ષ મ્હણૂન ટ્રેઝર પાર્ક સોસાયટીચ્યા અધ્યક્ષ લતા દેશપાંડે યાંના નિર્માત્રિત કેલે હોતે. કાર્યક્રમ ટ્રેઝર પાર્કમધ્યે ડૉ. શ્રી વ. સૌ. જૈન યાંચ્યા ઘરાજવળચ્યા લોબીની પાર પડલા.

કાર્યક્રમાચ્યા સુરૂવાતીલા પાહુણ્યાંચ્યા હસ્તે ભારતમાતેચ્યા ફોટોલા હાર વ ફુલે અર્પિત કરુન પૂજા કરેણ્યાત આલી. નંતર વ.ક.આ પુ.મ.મહિલા પ્રમુખ વિશાળા જોશી વ ઉપપ્રમુખ સીમા હણમંતે યાંની પાહુણ્યાંચા સત્કાર કેલા વ કાર્યક્રમાચી સુરૂવાત જાલી.

સુરૂવાતીલા રેખાતાઈ કાઢે યાંની કલ્યાણ આશ્રમ આહે તરી કાય, યાબદલચે વિચાર શ્રોત્વાંસમોર માંડલે.

યાંનંતર મોહિની પાટણકર યાંની નાલિનીતાઈચ્યા કાર્યાચા પરિચય કરુન દેત મુલાખતીચી સુરૂવાત કેલી. નાલિનીતાઈચ્યા કાર્યાચે વैશિષ્ટ્ય હે કી, ત્યા સ્વત: અનાથ અસૂન, મોઠેપણી ત્યાંની અનાથ વૃદ્ધ, મહિલાંસાઠી, વૃદ્ધાશ્રમ સુરૂ કેલા ત્યાંચ્યા યા સેવાકાર્યાચી દખલ મ્હણૂન અનેક સંસ્થાની ત્યાંના પુરસ્કાર મિળાલે આહेत વ જાગતિક સ્તરાવર કાર્ય કરણાચ्यા એસ.ઓ.એસ. વિલેજ યા સંસ્થાની પણ લવકરચ ત્યાંચ્યા કામાચી દખલ ઘેતલી જાઈલ,

અસે વાટતે, ત્યાસાઠી નાલિનીતાઈના ખૂપ ખૂપ શુભેચ્છા.

નાલિનીતાઈ ચાર તે પાચ વર્ષાચ્યા અસતીલ, ત્યાવેળી ત્યાંચ્યા આઈ-વડિલાંચા અપઘાતી મૃત્યુ જાલા વ આપલ્યા દોન લહાન બહિણિસ્કટ ત્યા અનાથાશ્રમાત આલ્યા. પહિલ્યા અનાથાશ્રમાતીલ આયા ફાર કઠોર સ્વભાવાચી હોતી, તેથે યા મુલીચે ફાર હાલ હોત હોતે, તે પાહૂન એકા અધિકાચ્યાને ત્યાંચી રવાનગી એસ.ઓ.એસ. વિલેજમધે કેલી, વ ત્યાંચે ભાગ્ય ઉજાલે. આતા કાળજી ઘેણારી આયા નવ્હતી, તર આઈ હોતી.

દુસ્સન્યા મહાયુદ્ધાનંતર જર્મનીમધે પ્રચંડ મનુષ્યહાની જાલી હોતી વ અનેક લહાન-મોઠી મુલે અનાથ જાલી હોતી. અશાવેળી એકા જર્મન ડૉક્ટરને એસ.ઓ.એસ. વિલેજચી સ્થાપના કેલી. ત્યાંચી કલ્પના હોતી કી એકા આવારાત ૮ તે ૧૦ ઘરં અસાવીત. પ્રત્યેક ઘરાત ૧૦ તે ૧૨ મુલે-મુલી ભાવંડાંપ્રમાળે એકત્ર રાહતીલ વ ત્યાંચા સાંભાલ કરણારી એક આઈ અસેલ, આયા નવ્હે.

જીવનાકડે માગે વળ્ણું પાહતાના નાલિનીતાઈ મ્હણતાત, દુર્દેવત સુદૈવ મ્હણૂન ત્યાંના એસ.ઓ.એસ. મધે રાહતા આલે. તેથે ૧૦ વી નંતર ત્યાંની નર્સિંગચા કોર્સ કેલા. પુઢે કામ કરત અસતાના ત્યાંની માનસશાસ્ત્ર વિષયાત બી.એ.ચી પદવી મિળવલી. અઠા વર્ષે વય પૂર્ણ જાલ્યાવર અનાથ મુલાંના અનાથાલયાત રહાતા યેત નાહી. પણ નાલિનીતાઈચા નર્સિંગચા કોર્સ જાલેલા અસલ્યાને ત્યાંના કથી પરાવલંબી જીવન જગાવે

ફુલ ફુલ

लागले नाही.

विवाहानंतरही त्या नोकरी करत होत्या. त्यांचे पती पण सेवाकार्य म्हणून अनाथ मुलांच्या शिक्षणाकरता झटत होते व अजूनही ते काम, ते करत आहेत. पती पत्नी दोघेही अनाथालयात राहून मोठे झालेले होते. आपल्या दोन्ही मुलांना घराचे घरपण देता यावे व पत्नी म्हणून प्रेमाचे, मानाचे नाते वाट्याला यावे, यासाठी नलिनीताईनी जीव तोडून प्रयत्न केला, पण नियतीला हे मंजूर नक्ते व हे पती पत्नीचे नाते दुरावले. यापायी आलेली निराशा मनात मावेना, पण एका क्षणी, या दुःखाच्या डोहात गटांगळ्या खाणाऱ्या मनाला त्यांनी स्वतःच सावरले व स्वतःला सेवाकार्यात झोकून देत, मुलांना मायेने मोठे करायचे ठरविले आणि मग निर्मल सेवा फौडेशन सुरुवात व आजचे स्वरूप हा प्रवास कसा झाला, याची माहिती त्यांनी सांगितली.

यासाठी आर्थिक आघाडीवरचा संघर्ष सोपा नव्हता. श्री. चोरडिया यांच्या कॅन्सरग्रस्त आईची सेवा करण्याचे काम त्यांच्याकडे आले, ते काम नलिनीताईनी प्रेमलपणे, सेवाभावाने केले. अशावेळी स्वतः पेशंटने अनेक वेळा मनोभावे आशीर्वाद दिले व त्यांच्या निधनानंतर चोरडिया कुटुंबाने त्यांना ५१००० रु. बक्षिस म्हणून दिले. मनात अनाथ वृद्ध महिलांसाठी वृद्धाश्रम सुरु करण्याचा विचार होताच. त्या जोडीला थोडे पैसे पण हातात आले होते, पण जाणीव होती की हे काम सुरु करणे, सहज सोपे नव्हते. मग त्यांनी स्वतःलाच स्वतःकडून दोन वर्ष वेळ मागून घेतला व बारकाईने विचार करून मग वृद्धाश्रम सुरु केला.

येथे येणाऱ्या आजीची ती जणुकाही आईच बनते व सर्व आजी अतिशय मायेने तिला माई

अशी हाक मारतात. ‘माई’ या हाकेत जी आपुलकी व समाधान व्यक्त होते, त्याला तोड नाही. नलिनीताईसाठी ‘माई’ ही हाक हा जगातील सगळ्यात मोठा पुरस्कार आहे.

आत्तापर्यंत दहा आजीचे अंत्यसंस्कार त्यांनी केले आहेत. या कामात त्यांचे पती त्यांना साथ देतात. व्यावहारिक दृष्ट्या पती-पत्नीच्या नात्यात दुरावा आला असला तरी अशा सेवाकार्यात मात्र दोघेहीजण एकमेकांना उत्सूर्तपणे साथ देतात. त्यांची ही सेवावृत्ती सर्वांना प्रेरणादायी वाटते. त्यांच्या कार्यात त्यांना सदैव यश मिळत राहो, अशा सदिच्छा सर्वांनी मनापासून दिल्या.

कार्यक्रमाच्या अध्यक्ष लता देशपांडे यांचा परिचय करून देताना उषाताई जैन म्हणाल्या, ‘उच्च शिक्षित, उच्च पदावर काम करणाऱ्या लताताई त्यांच्या सोसायटीच्या अध्यक्ष आहेत, पण ही ओळख पुरेशी नाहीये, समाजकार्य करण्याबाबतही त्यांचा आवाका मोठा आहे.’

सध्याचे युग तंत्रज्ञानाचे युग आहे, डिजिटल युग आहे, या गोष्टीचा आपण जनजाती समाजाच्या शैक्षणिक प्रगतीकरता खूप चांगला उपयोग करू शकतो व त्याकरता सहकार्य करायची त्यांची मनापासून तयारी आहे, असे विचार लताताईनी आपल्या भाषणात व्यक्त केले.

यानंतर शुभांगी पारकर यांनी समारोपाच्या भाषणात वनवासी कल्याण आश्रमाच्या विविध आयामांबद्दल थोडक्यात माहिती दिली व सर्व श्रोत्यांना आवाहन केले की, समाजकार्य करताना त्या संस्थेला समाजाकडून पैशांच्या बाबतीत पाठींबा मिळावा अशी अपेक्षा असते व तितकीच गरज निरपेक्ष मनाने काम करणाऱ्या स्वयंसेवकांची असते. याचा

ॐ द्वृष्टि द्वृष्टि

सर्वानी विचार करावा.

यानंतर त्यांनी प्रमुख पाहुण्यांचे व उपस्थित श्रोत्यांचे आभार मानले. दोघी प्रमुख पाहुण्या महिलांच्या सन्मानार्थ उत्सर्वतपणे उषाताई जैन यांनी पुढील कविता वाचली.

दोस्त, माँ, बहन, पत्नी या चेअरपर्सन हर रूप यह बखुबी निभाती जिमेदारी है संयम सेवा और त्याग की मूरत बनी यह अनोखी क्षमताधारी है।
स्नेह, प्यार, दुलार से भरी यह अमृत की ज्ञारी है,
इसको मत समझो अबला
यह जगतकी पालनहारी है।

धन्य हो तुम नारी
और धन्य तुम्हारी अदाकारी
लाखो बार वंदन तुम्हे
पुरी दुनिया तुमपर बलीहारी है।

यानंतर विशाखा जोशी यांच्या पसायदानाने कार्यक्रमाची सांगता झाली.

- मोहिनी पाटणकर
८३८००६५२०९

व.क.आ. चे संस्थापक कै.बाळासाहेब यांच्या आयुष्यातील काही नोंदी

- यशस्वी संघटनासाठी कार्यकर्त्यांनी इतरांचे ऐकून घेण्याची सवय ठेवावी.
- आपल्या सहकारी या अर्थने निर्णय घ्यायला लावून, त्यांनाच कार्यन्वित करावयाला लावावा. कार्याचे श्रेय कार्यकर्त्या टीमला द्यावे. बाळासाहेब कार्यकर्त्याला आपला धाकटा भाऊ मानीत असत.
- एखादे निवेदन देण्यापूर्वी आपल्या स्थायी सदस्यासह एकेका शब्दावर साधक-बाधक चर्चा करून सुयोग्य पर्यायास मान्यता देत.
- जशपूरचे राजे भूषणसिंह यांना एकदा प्रश्न पडला की, कल्याण आश्रमाचा आर्थिक व्यवहार कसा चालतो? तेव्हा त्यांना कळले की, श्री. बाळासाहेब देशपांडे त्यांच्या वकिलीतून मिळणाऱ्या उत्पन्नातून काही रक्कम मोरुभाऊ केतकरांना देत असत, त्यातूनच कल्याण आश्रमाचा आर्थिक व्यवहार चालतो.
- एका संस्थेच्या अंतर्गत दुसरी संस्था सुविहित कार्य करू शकत नाही. नीट चालू शकत नाही या मताचे ते होते.

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

पराक्रमी झलकारीबाई

इतिहासातील अनेक स्त्रियांनी, आपल्या बाजी लावून शत्रूंपासून रक्षण करण्यासाठी प्राणांची आहेत. उदा. झाशीची राणी लक्ष्मीबाई, महाराणी ताराबाई, अहिल्याबाई होळकर इ. पण या सर्व स्त्रिया राजधराण्यातील होत्या. पण जनजातीतील एक सामान्य स्त्री झलकारी बाईनेही १८५७च्या स्वातंत्र्य युद्धात इंग्रजांशी असाच लढा दिला हे फारच थोड्या लोकांना माहित आहे.

‘दैवायत्तं कुले जन्मं, मदायत्तं तु पौरुषम् ।’

“माझा जन्म कुठे व्हावा हे दैवाधीन आहे. मी ते ठरवू शकत नाही पण जन्म कसा घालवावा हे मात्र मी ठरवू शकतो. कारण पराक्रम माझ्या हातात आहे.” ही उक्ती एका स्त्रीने खरी करून दाखविली याचे प्रत्यंतर येते.

झलकारीबाईचा जन्म बुंदेलखंडातील भोजल मावामध्ये २२ नोव्हेंबर १८३० रोजी एका निर्धन जनजातीतील कोळी परिवारात झाला. त्यांच्या वडिलांचे नाव खंदेवा (उर्फ मुलचंद कोळी) आणि आईचे नाव जमनाबाई (उर्फ धनिया) होते. झलकारी लहानपणापासूनच साहसी आणि दृढनिश्चयी होती. तिचे औपचारिक शिक्षण झालेले नक्ते, पण वडिलांनी तिला तलवार चालविण्याचे शिक्षण दिलेले होते. लहानपणापासूनच घरकामाव्यतिरिक्त जंगलातून लाकडे

गोळा करून आणणे, जनावरांची देखरेख करणे इ. कामे ती करीत असे. एकदा जंगलात तिचा सामना एका वाघाशी झाला. वाघाशी झुंज देऊन तिने आपल्या जवळील कुन्हाडीने त्या वाघाला ठार मारले. लहान वयातले तिचे हे साहस थक्क करणारे होते. एकदा गावात एका व्यापाच्यावर दरोडेखोरांनी डाका घातला, पण झलकारीने आपल्या पराक्रमाने त्यांना पिटाळून लावले.

झलकारींचा विवाह झाशीच्या सेनेतील एक शिपाई पूरन कोळी यांच्याशी झाला. सगळ्या गाववाल्यांनी लग्नात भरपूर सहकार्य केले. लग्नानंतर झलकारीबाई पूरन बरोबर झाशीला आल्या. पूरन सुद्धा खूप पराक्रमी होते. सगळी सेना त्यांना पोलादी योद्धा मानायची.

एकदा गौरी पूजेच्या वेळी झलकारीबाई इतर महिलांबरोबर झाशीच्या किल्ल्यात गेल्या. तिथे त्यांना बघून राणी लक्ष्मीबाई आश्वर्य चकित झाल्या. कारण झलकारीबाई आणि राणी लक्ष्मीबाईच्या चेहेच्यात विलक्षण साम्य होतं. त्यांच्या पराक्रमांच्या कथा ऐकून राणी प्रभावित झाल्या आणि त्यांनी आपल्या महिला सैनिकांची तुकडी ‘दुर्गा’मध्ये त्यांना सामिल करून घेतले. या तुकडीत त्यांनी इतर महिलांबरोबर बंदूक चालविणे, तोफा चालविणे इ.चे प्रशिक्षण घेतले. आपल्या पराक्रमाने त्या थोड्याच

દુર્ગા સેનેચ્યા સેનાપતી બનલ્યા.

જાશીચે રાજ્ય હડપ કરણાસાઠી લૉર્ડ ડલહૌસીને, નિઃસંતાન રાણી લક્ષ્મીબાઈના મૂલ દત્ક ઘેણ્યાસ પરવાનગી નાકારલી. કારણ ત્યાલા જ્ઞાશીવર આપલી સત્તા ગાજવાયચી હોતી. ત્યા રાજ્યાવર આપલા અમ્મલ બસવાયચા હોતા. યા વિરોધાત રાણી, તિચે સૈન્ય આણિ સર્વ લોકાંની શરણાગતી ન પત્કરતા બ્રિટિશાંશી લઢા દેણ્યાચે ઠરવિલે.

રાણી શરણ યેત નાહી હે પાહૂન બ્રિટિશાંની વ ત્યાંના મદત કરણાન્યા સ્થાનિક લોકાંની કિલ્લ્યાવર હલ્લા કેલા. રાણીને વ તિચ્યા સૈન્યને આતૂન લઢા દેઊન તો હલ્લા હાણૂન પાડલા. પરંતુ રાણીચ્યા સૈન્યાતીલ એક ફિતુરાને - દુલહેરાવાને - કિલ્લ્યાચે એક દાર ઉઘડૂન બ્રિટિશ સૈન્યાલા કિલ્લ્યાત પ્રવેશ દિલા. રાણી બ્રિટિશાંચ્યા હાતી પકડલી જાણ્યાચી ખૂપ શક્યતા હોતી મ્હણૂન રાણીચે સેનાપતી આણિ ઝલકારીબાઈની કાહી સૈનિક બરોબર ઘેઊન કિલ્લા સોડૂન જાણ્યાચા સલ્લા રાણીલા દિલા. રાણી આપલે કાહી વિશ્વાસૂ સૈનિક ઘેઊન આપલ્યા ઘોડ્યાવરુન કિલ્લા સોડૂન દૂર નિઘૂન ગેલ્યા.

યા યુદ્ધાત ઝલકારીબાઈચા પતી પૂરન કિલ્લ્યાચે રક્ષણ કરતાના મારલા ગેલા. પતી નિધનાચે દુઃખ કરત ન બસતા ઝલકારી બાઈની બ્રિટિશાંના ફસવિણ્યાસાઠી એક યોજના આખલી. ત્યાંની રાણીચા વેશ પરિધાન કેલા આણિ જ્ઞાશીચ્યા સેનેચે નેતૃત્વ કેલે. ત્યા દોઘીમધ્યે ખૂપ સાસ્ય અસલ્યાને બ્રિટિશાંના ત્યા રાણીચ આહેત અસે વાટલે. યાત ત્યાંચી બુદ્ધીમત્તા, સ્વામીભક્તી આણિ રાષ્ટ્રવિષયી અસલેલે ત્યાંચે પ્રેમ દિસૂન યેતે. યા યુદ્ધાત આપલ્યા પરાક્રમાને ત્યાંની બ્રિટિશાંચે અનેક હલ્લે પરતવૂન લાવલે વ ત્યાંના

પિટાળૂન લાવલે.

ત્યાનંતર કિલ્લ્યાતૂન બાહેર પડૂન ત્યા બ્રિટિશ જનરલ હ્યૂમ રોજચ્યા શિબીરાત ત્યાલા ભેટાયલા ગેલ્યા. તો ત્યાંના રાણીચ સમજલા. ત્યાને ત્યાંના વિચારલે, “તુઝ્યાબરોબર કાય કેલે પાહિજે?” ત્યા મહણાલ્યા, “મલા ફાશી દ્યા.” કોણી અશી આખ્યાયિકા સાંગતાત, કી ત્યાંચ્યા યા ઉત્તરાને પ્રભાવિત હોऊન જનરલ હ્યૂજ મહણાલા, “જર ભારતાતીલ ૧% મહિલા જરી હિચ્યાસારખ્યા ઝાલ્યા તરી બ્રિટિશાંના લવકરચ ભારત સોડૂન જાવે લાગેલ.” આણિ ત્યાને ત્યાંના સોડૂન દિલે. કાહી ઇતિહાસકાર મહણતાત ત્યા યા યુદ્ધાત મારલ્યા ગેલ્યા.

ત્યાંચ્યા મૃત્યુવિષયી ઇતિહાસકારાંમધ્યે મતભેદ અસલે તરી ત્યાંની આપલ્યા બુદ્ધીમત્તેને, ચાતુર્યાને આણિ પરાક્રમાને ત્યા ક્ષણી રાણીચા જીવ વાચવિલા હે ખરે આહે.

ભારત સરકારને ત્યાંચ્યા સન્માનાર્થ ૨૨ જુલૈ ૨૦૦૧મધ્યે પોસ્ટાચે તિકિટ કાઢલે. અજમેર આણિ રાજસ્થાનમધ્યે ત્યાંચ્યા સ્મારકાચે કામ ચાલૂ આહે. ઉત્તર પ્રદેશદ્વારે ત્યાંચી એક પ્રતિમા આગ્રામધ્યે સ્થાપન કેલી આહે. લખનૌમધ્યે ત્યાંચ્યા નાવાને એક ધર્માર્થ દવાખાના સુરૂ કેલા આહે. ત્યાંચ્યાવર કાહી લોકગીતે રચણ્યાત આલી આહેત.

અશા યા પરાક્રમી ઝલકારીબાઈના મહિલા દિનાનિમિત્તાને આદરપૂર્વક પ્રણામ.

- શોભા જોશી

૧૪૨૨૩૧૯૯૬૨

સંદર્ભ - ગુગલ

***

ફોટોની પણ આપા નથી કરી શકતું હૈ

उપेक्षेच्या धनी झालेल्या आदिवासी महिला

या फोटोतल्या बाया तशा दिसायला साध्यादरावाडी, कोंभाळणे, एकदरे, खिरविरे या अकोल्याच्या अतिदुर्गम भागातल्या पाड्यांवर त्या वस्तीला असतात. त्यांच्या उतुंग कार्यकर्तृत्वामुळे त्या अलिकडे कुठेतरी उजेडात येत आहेत. साध्यासुध्या सामान्यातल्या सामान्य दिसणाऱ्या या आयाबायांचे असामान्य कर्तृत्व कोणते ते समजून घ्यायला हवे.

हिराबाई लहू गभाले या ग्रामीण बँकर आहेत. मान्हेरे येथे त्या राहतात. बचतगटाची चळवळ त्यांनी नेटाने उभी केलीय. या माध्यमातून शेकडो महिलांना स्वयंरोजगारासाठी त्या भांडवल देत असून,

त्यांना

स्वतःच्या पायावर उभे केले आहे. कितीतरी कुटुंबाचे स्थलांतर या महिलेने रोखले आहे.

देवगावच्या धान्यमाता ममताबाई देवराम भांगरे यांच्या सेंद्रिय शेतीतील नाविन्यपूर्ण प्रयोगांनी देशाच्या कृषिक्षेत्राचे लक्ष वेधून घेतले आहे. देशाच्या शेती धोरणाच्या डॉक्युमेंटमध्ये ममताबाई यांची विशेष केस स्टडी प्रसिद्ध झाली आहे, यावरून त्यांच्या भात पिकातील संशोधनाचा अंदाज यावा. आयआयटी, आयआयएम मधले प्रोफेसर, विद्यार्थी, अनेक धोरणकर्ते लोक इथे येऊन ममताबाईकडून व्यवस्थापन आणि संशोधन याचे धडे घेत आहेत,

अतिदुर्गम भागातील पाड्यांवर राहणाऱ्या, सामान्य दिसणाऱ्या महिलांच्या असामान्य कामगिरीचा परिचय.

ॐ द्वृष्टि द्वृष्टि

त्यांचे महत्त्वपूर्ण काम समजून अभ्यास करत आहेत. पिंपळादारावाडीच्या सोनाबाई विठ्ठल भांगरे हे ही असंच मुलुखावेगळे व्यक्तिमत्त्व! बाएफ या स्वयंसेवी संस्थेने त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली बांधलेले बंधारे बघायला देशोदेशीचे लोक येतात. नैसर्गिक झन्यांचा, प्रवाहांचा कोंडलेला, गुदमरलेला श्वास त्यांनी मोकळा केलाय. ते पाणी उताराच्या दिशेने घरात आणले आहे. केवढे मोठे शोधकार्य आहे. कुठे पाणी आहे हे त्या नेमकेपणाने सांगतात.

काळ्या आईत कष्ट करताना तिच्याशी एकरुप झालेल्या शांताबाई खंडू धांडे. यांचे वैशिष्ट्य हे की त्यांच्या अंबेवंगण येथील घराची कौले दिसत नाहीत कारण त्यांच्या परसबागेतील वेलींनी छताचा, भिंतीचा संपूर्ण ताबा घेतला आहे. वर्षभर घरावर, परसात त्या भाजीपाला घेतात, तो पण सेंद्रिय. रोज रोज ताजी भाजी. त्यांची परसबाग आणि 'वेलींचे घर'

बघायला तर जगभरातले अभ्यासक, जिज्ञासू इथे येतात. हिराबाई हैबती भांगरे यांचेही असेच काहीतरी भन्नाट काम आकार घेते आहे. एकदरे येथील त्यांच्या वस्तीजवळ अन्यंत विशेष असे भात संशोधन केंद्र उभे राहते आहे. शेतातल्या पिकावर किती प्रेम करावे हे ह्या नवराबायकोंकडून शिकावे.

बिताका या अत्यंत दुर्गम गावातील सीताबाई भांगरे या आदिवासी महिलेने ४० डागी (देशी) गायी पाळल्या आहेत. गोन्हे विकून दूध, खवा विकून आपले कुटुंब व्यवस्थित चालवतात.

या सगळ्याजणी ग्रामीण, आदिवासी भागातल्या खन्याखुच्या स्त्रीशक्तीच्या प्रतिमा आहेत. आपल्या कामातून ओळख निर्माण करत त्यांनी आपापली गावे, लहानसे पाढे राज्याच्याच नाही तर देशाच्या नकाशावर आणलेले आहेत. अन्रमाता, अन्रदात्या बीजमाता ही विशेषणे इथे त्यांच्यापुढे थिटी पडली आहेत.

- भाऊ चासकर

(अग्रोवन मधून साभार)

***

व.क.आ. अंतर्गत येणाऱ्या शालेय निधी आयामाद्वारे आयोजित निधी संकलन प्रकल्पांतर्गत नाशिक शिक्षण प्रसारक मंडळातर्फे पाच लाख एकसष्ट हजार रु. निधी, संस्थेचे सचिव श्री. अश्विनीकुमार येवला यांच्या हस्ते आपल्या संस्थेस सुपुर्द करण्यात आला. एकूण सोळा शाळांमध्ये हा प्रकल्प राबविण्यात आला. नाशिक शिक्षण प्रसारक मंडळाचे सर्व पदाधिकारी सर्व शाळांचे मुख्याध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी व कर्मचारी यांच्या मनःपूर्वक सहकार्यामुळे निधी संकलनास भरघोस यश मिळू शकले.

संस्थेच्यावतीने श्री. राकेश साळुंखेसर व श्री. हर्षल ढाकेसर यांनी काम पाहिले

- सौ. वैशाली हरसूलकर

निधी संकलक

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

आदिवासींचा 'होळी' उत्सव

सा

तपुळ्याच्या पर्वतरांगेत पावरा, पाडवी, गावीत, भिल्ल अशा प्रमुख आदिवासी जमाती आढळतात. हे आदिवासी फाल्गुन महिन्यातील पोर्णिमेला 'होळी' सण साजरा करतात. त्यांच्याकडे होळी या सणाला असाधारण असे महत्त्व आहे. त्यांचा 'होळी' सण हा दीपोत्सवापेक्षा कमी नसतो. होळीची चाहूल लागताच आदिवासीना भोंगऱ्या यात्रेचे वेध लागतात. आदिवासी खेड्यापाड्यांमध्ये शेकडो वर्षपासून होळीच्या सणाला भोंगऱ्या यात्रेची परंपरा चालत आली आहे. पंधरा ते वीस दिवस चालणाऱ्या भोंगऱ्या यात्रेत आदिवासी बांधवांची जीवनसंस्कृती आपल्याला अनुभवास येते.

होळी सणासाठी फाग म्हणजे देणगी मागण्याची पद्धत आहे. देणगी गोळा करून पाच ते सहा पाडे मिळून एकच होळी पेटविली जाते व हा होळीचा सण साजरा केला जातो. पारंपरिक पद्धतीने आदिवासीबांधव सपत्नीक होळीचे पूजन करतात. होळी प्रज्वलीत झाल्यानंतर आदिवासी महिला-पुरुष मोहाच्या फुलांची दारू सेवन करून ढोल वाजवून होळी भोवती नाचगाणे करतात. काही लोक सोंगे धारण करतात. काही लोक नवस फेडण्यासाठी सोंगे धारण करून होळीला नैवेद्य दाखवितात. सोंगाचा नवस हा पाच वर्ष करावा लागतो. नवस मधेच बंद पाडला तर देवाचा कोप होतो, अशी समजूत आदिवासी बांधवांमध्ये आहे.

होळी : होळी ही पोरब नामक राजाची मुलगी होती. दिसायला ती सुंदर होतीच व अनेक कलागुणांनी निपुण होती. ती एका 'भोंगडा' नामक आदिवासी

तरुणाच्या प्रेमात पडली. तो बांबूपासून वस्तू तयार करण्याचे काम करीत असतो. त्याची कला पाहून ती फारच भारावून गेलेली असते. मात्र एका राजाच्या मुलीचे एका आदिवासी तरुणाच्या प्रेमात पडणे, हे इतर जनांना मान्य नव्हते. त्यामुळे राजा पोरब त्या दोघांमध्ये येऊन उभा ठाकतो. मात्र होळीचे प्रेम हे निस्सिम होते. आपले प्रेम खरे आहे, हे सिद्ध करण्यासाठी ती अग्नीच्या पेटत्या ज्वालांमध्ये उडी घेते. मात्र तिचे प्रेम सत्य असल्यामुळे ती अग्निज्वालातून जिवंत बाहेर येते. हा चमत्कार पाहून पोरब राजाला त्याची चूक कळते व तो तिचा विवाह त्या आदिवासी तरुणाशी लावून देतो. अशा प्रकारची आख्यायिका आदिवासी बांधव सांगतात. यावरूनच तरुण-तरुणींना आपल्या मनासारखा जीवनसोबती मिळावा म्हणून होळीला आदिवासी भागात यात्रेची परंपरा दृढ झाली आहे.

भोंगऱ्या यात्रा : 'भोंगऱ्या' ही होळी सणाच्या अगोदर येणारी व आदिवासींमध्ये विशेष लोकप्रिय असलेली यात्रा आहे. दहा ते बारा आदिवासी पाड्यांचे मुखीया नदी काठी एकत्र येऊन यात्रा भरविण्याबाबत निर्णय घेत असतात. पाड्यांच्या मध्यवर्ती भागातील एका गावात ही यात्रा सर्वानुमते एक दिवस निश्चित करून ठरविली जाते. या यात्रेत मोठा बाजार भरतो. आजूबाजूच्या खेड्यापाड्यातील आदिवासी बांधव तरुण-तरुणी मोठ्या संख्येने ढोल, पावरी घेऊन यात्रेच्या गावी नाचायला येतात. प्रत्येक गावातून आठ ते दहा ग्रुप नाचण्यासाठी येत असतात. या यात्रेत होळीसाठी लागणारे विविध साहित्य

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

खरेदी केले जाते. नारळ, खोबरे, दाळ्या, गूळ, साखरेचे हार, कपडे, रंगीत कागद, रंग इत्यादी वस्तूंची खरेदी करून आदिवासी बांधव आपापल्या गावात परतात. होळीच्या दिवशी जंगलात जाऊन बांबूची अथवा विशिष्ट प्रकारची लाकडे तोडून होळीच्या ठिकाणी जाळतात. त्या अगोदर त्यांची पूजा केली जाते. या निमित्त ढोलीला नवीन चामडे चढवतात. या यात्रेत आदिवासी समाजातील तरुण-तरुणी मनासारखा जीवनसाथी निवडत असतात. आजूबाजूच्या खेड्यापाड्यातील विवाह इच्छूक तरुण-तरुणी सजून धजून या बाजारात मोठ्या प्रमाणात

सहभागी होतात. आवडत्या तरुणीला यात्रेतून पळवून नेण्याचीही फार प्राचीन प्रथा आहे. म्हणून या यात्रेला काही भागात ‘भगोरिया बाजार’ ही म्हटले जाते. या यात्रेच्या निमित्ताने वर्षातून एकदाच आदिवासी समाजात विवाह जुळत असतात.

अग्नीची पूजा करणारा आदिवासी खरा निसर्गपूजक होळीद्वारे आपली संस्कृती आजही जपत आहे. खरं तर होळी म्हणजे जाती-धर्माच्या भिंती ओलांडून साजरा होणारा लोकोत्सव आहे. म्हणूनच तर होळी म्हणजे आदिवासींचा दीपोत्सवच आहे, असे म्हटले जाते.

- उषा गजानन भालेराव
९४२०७२४४८५

जनजाती यशोगाथा

ज्ञानगंगेपासून कोसो दूर असलेल्या आदिवासींमधील माडिया जमातीतील कोमल मडावी या तरुणीने अपार मेहनत व चिकाटीच्या जोरावर वैद्यकीय शक्षिण पूर्ण करत अखेर डॉक्टर होण्याचे स्वप्न साकार केले आहे. आता माडिया जमातीतील ती पहिली महिला डॉक्टर ठरली आहे. झिनानानूर सारख्या अति दुर्गम गावातून शिक्षणाचा श्रीगणेशा करणाऱ्या कोमलने हे शिवधनुष्य यशस्वीरीत्या पेलले आहे. कोमल लहानपणापासून येथील आदिवासींच्या वेदना पहात होती. याचा तिच्या बालमनावर परिणाम झाला म्हणून तिने मोठेपणी डॉक्टर होऊन लोकांची सेवा करायचा निश्चय केला. कोमलची आई श्यामला आरोग्य विभागात आरोग्यसेविका आहे व वडील कासा हे शेतकरी आहेत.

विदर्भ वनवासी कल्याण आश्रम चंद्रपूर छात्रावास येथील विद्यार्थी राकेश गजानन मडावी याची इंडियन नेव्हीमध्ये निवड झाल्याबदल हार्दिक अभिनंदन!

ॐ द्वृष्टि द्वृष्टि

आदिवासी हे शतकानुशतके हिंदू धर्माचे अंग आहे

आ

दिवासी समाज आपल्या परंपरा व रीतीरिवाज पाळत शतकानुशतके जगत आलाय. कलियुगात सनातन धर्माचे पालन जितके आदिवासी समाज करतोय तितके कोणीही करत नाही. मग प्रत्येक अमावस्येला नदीत स्नान करणे असो किंवा तीर्थ दर्शन घेणे असो. प्रत्येक पर्वात किंवा धार्मिक सणांमध्ये आदिवासी समाजाची भूमिका अग्रणी असते. तरीसुद्धा मध्यप्रदेशातील राजकारणामध्ये ध्रुवीकरणासाठी आदिवासींना हिंदू म्हणवून घेतले तर इशारा देण्यात येतो. खेरे म्हणजे आदिवासी समाज आणि सनातन धर्म हजारे वर्षे एकमेकांबरोबर आहेत. रामायणापासून महाभारत व गीतेत आदिवासी समाजाचे समर्पण व शौर्य दिसून येते. भगवान रामाला मर्यादा पुरुषोत्तम म्हटले गेले आहे. म्हणजेच पुरुषात सर्व श्रेष्ठ पुरुष. आपल्या वनवासाच्या काळात सर्व आदिवासी, दलित, सोशितांना संघटीत करण्याचे काम केले व त्यांना चांगले जीवन जगण्याचा मार्ग दाखवला. ह्या काळात त्यांनी सहज साधी जीवनशैलीच कशी आदर्श असते हे दाखवून दिले व ते स्वतःी तसेच जगले. एक चक्रवर्ती सम्राट आपल्या पित्याने दिलेल्या वचनाचा मान राखून १४ वर्षे वनवासात राहिला. आदिवासी समाज आपला समर्पण भाव, सरळ साधे मन, गोड वाणी व त्यांच्या प्रती आत्मीयता यामुळे त्यांच्याशी जोडला गेला. त्यांनी देशातील सगळ्या ऋषींच्या आश्रमांचा क्रूर राक्षसांपासून बचाव केला. शबरीची उष्टी बोरे चाखून तिचा गौरव केला. तिला आपल्या मातेचा मान दिला. शबरी ही भिल्ल

समाजातील तपस्विनी होती. ती दशकांपासून प्रभू रामचंद्रांची वाट बघत होती. श्रीरामांचे दर्शन झाल्यावर तिने स्वर्गाच्या दिशेने प्रस्थान केले. अशी अनेक उदाहरणे फक्त रामायणातच मिळतात असे नाही, तर देशभर मिळतात याचे साक्षी पुरावे आहेत. भगवान रामांनी भारताची निर्मिती केली आहे. त्यांनीच भारतातील सर्व जाती व संप्रदाय एक सूत्रात बांधण्याचे काम आपल्या १४ वर्षे वनवासाच्या दरम्यान केले होते. केवटसारख्या नावाड्यावर भावासारखे प्रेम केले. चित्रकुटात माता शबरीला दर्शन दिले. अत्री ऋषींना राक्षसांपासून वाचवले. त्याच्या नंतर दंडकारण्यात गेले, जिथे आदिवासी समाज मोठ्या प्रमाणात राहतो. त्यांना बाणासुराच्या अत्याचारापासून मुक्त केले. दंडकारण्य क्षेत्र म्हणजे आताचे छत्तीसगढ, मध्यप्रदेश, ओरिसा राज्य होत. चौदा वर्षाच्या वनवासात शेवटची दोन वर्षे सोडली तर श्रीरामाने बारा वर्षे भारतातील आदिवासी आणि दलितांना भारताच्या मुख्य प्रवाहात जोडून त्यांना श्रेष्ठ बनविण्याचे काम केले. जर आपण निषाद, मातंग, वानर आणि रीछ समाजाबद्दल बोलायचे झाले तर हे सर्व त्या काळातील दलित किंवा आदिवासी समाजातील लोक होते. अशी अनेक उदाहरणे देता येतील ज्यामुळे श्रीरामाने आदिवासी व दलित लोकांसाठी काय काय केले ते कळेल. आज त्यातील काही असे समाज आहेत जे श्रेष्ठतेच्या श्रेणीप्रमाणे वर चढून आज क्षत्रिय किंवा ब्राह्मण झाले आहेत, त्यांना श्रीरामाच्या योगदानाची माहिती आहे.

हेच कार्य भगवान श्रीकृष्णाने सुद्धा सगळ्या

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

जाती, समाजाला जोडून केले आहे. वनात राहणाऱ्या जाम्बुवंताला पूर्वजन्मात दिलेल्या वचनाप्रमाणे त्याच्याशी युद्ध केले व त्याच्याच आग्रहानुसार त्याची कन्या जाम्बुवंती हिच्याशी विवाह केला. जाम्बुवंत हा रीछ जमातीचा वनवासी होता. ह्याच्यावरून कळते की त्या काळातसुद्धा वनवासींमध्ये इतकी समरसता होती की, एका युगपुरुषाने जाम्बुवंताच्या कन्येशी विवाह केला. ह्यालाचा आपण सनातन धर्माचा व्यापक दृष्टीकोन म्हणू शकतो. इथे जातीपातीत काही तेढ नाही आहे. भगवान श्रीकृष्णाचे बालपण गायी चारता चारता आदिवासी व वनवासी समाजामध्येच गेले. एक वेळ अशी होती की श्रीकृष्णाने भिल्लांचा मान राखण्यासाठी अर्जुनाची शक्ती कमी केली होती. तेक्हाच भिल्लांनी गोपिकांना पळवून नेले होते. ह्याच महिला पुढे भिल्ल माता झाल्या. रिती रिवाज, परंपरा भलेही वेगवेगळ्या असतील पण अंतःकरणातील दया, करुणा, भक्तिभाव सदैव एकच राहिला आहे.

महाराणा प्रताप सारख्या वीर योद्ध्यानेही मोगलांच्या विरुद्ध लढताना भिल्ल सरदार रामा पुंजाच्या मदतीनेच मेवाड मातृभूमीचे प्राणपणाने रक्षण केले. हळदी घाटी हे भिल्ल समाजाच्या अदम्य शौर्याची साक्षी आहे. राष्ट्रभक्ती व संकल्प सिद्धी यासाठी दृढता हा भिल्लांचा स्वाभाविक गुण आहे. ते आपण केलेल्या संकल्पापासून कधीही विचलित होत नाहीत. महाराणा प्रतापनेही मेवाडच्या राजमुद्रेवर एक भिल्ल व एक राजपूत असे चित्र छापले होते.

शिवाजी महाराजांना पण मोगलांबरोबर लढताना सह्याद्री पर्वतरांगातील आदिवासी समाजानेच भरपूर मदत केली. ‘गनिमी कावा’ ही युद्धपद्धत ह्या

समाजानेच विकसित केली होती. ज्यामुळे शिवाजी महाराज हिंदवी स्वराज्य स्थापन करू शकले. मराठा भिल्ल सरदार एकत्र होऊनच सामाजिक जीवन जगत होते.

वास्तविकपणे आदिवासी समाजाला हिंदू समाजापासून तोडण्याची सुरुवात इंग्रजांच्या काळात झाली. आणि आपले दुर्भाग्य असे की स्वातंत्र्यानंतरही आपण हे संपूर्ण शकलो नाही. आज उत्तर भारतात अनेक संस्था आदिवासी समाजाच्या धर्म परिवर्तनाचे काम करतात. काही काही ठिकाणी क्वचित शासन पण त्यांना मदत करते. आदिवासींनी आपल्याला हिंदू म्हणवून घेऊ नये ह्यासाठीचे षड्यंत्र मागची काही दशके चालू आहे. आदिवासी समाजाने स्वतःच जागृत होऊन समजून घेतले पाहिजे की, आपली भागवान राम आणि कृष्णाची बन्याच आधीपासून ओळख आहे. बाकीचे पंथ तर काही दशकेच आधी आले आहेत. आणि सनातन धर्म व आदिवासी समाज शतकानुशतके इथे जगले आहेत, फळले आहेत, फुलले आहेत. शेवटी आदिवासी समाजाने स्वतःला हिंदू मानण्यात दुसऱ्यांना काय अडचण आहे? सनातन धर्माशी जोडलेले प्रत्येक जाती, पंथ, वर्ग, संप्रदाय यांनी गर्वने आपल्याला हिंदू म्हणावे. मोगलांच्या तलवारीला जे घाबरले नाहीत ते आदिवासी आज कोणते सरकार सांगते आहे म्हणून आपला धर्म सोडणार नाहीत.

मूळ लेख : मंगलेश सोनी म. प्रदेश

अनुवाद : अंजली गंधे

९८५०८४४५७४

* * *

ॐ द्वृष्टि द्वृष्टि

वनवासी समाज जागा झाला आहे

जनजाती कल्याण आश्रमाचे अ.भा. संघटन मंत्री मा. श्री. अतुलजी जोग यांच्याशी झालेल्या गप्पामधील काही प्रमुख भाग.

प्र.: जनजाती कल्याण आश्रमाचे मुख्य उद्देश काय आहेत?

उ.: जनजाती समाजाची संस्कृती व परंपरा याचे रक्षण करण्याबरोबरच त्यांचा सर्वांगीण विकास करणे. त्यांना स्वावलंबी बनविणे. त्यांना संघटीत करून देशासाठी उभे करणे. देशात आणि समाजात जनजाती समाजाच्या ज्या गौरवशाली गोष्टी आहेत त्याचा प्रसार करणे. कल्याण आश्रम, वनवासी व शहरवासी यांच्यामध्ये एका पुलाचे काम करत आहे. म्हणूनच संस्थेचे ध्येयवाक्य आहे, 'तू मैं एक रक्त'.

प्र.: आश्रमाच्या कार्याचा समाजावर किती परिणाम झाला आहे?

उ.: समाज उभा राहतो आहे की नाही हे बघायल पाहिजे, पण वनवासी समाजातील तरुण आपल्या अधिकारांसाठी उभे राहिले आहेत. ते आपला विकास पण करून घेत आहेत. राष्ट्रीय विचारांबरोबर आपला आवाज मजबूत करत आहेत. हेच सगळ्या देशाला पाहिजे आहे.

प्र.: जनजाती परिसरात धर्मातर खूप प्रमाणात होत आहे. आश्रमाच्या कार्यामुळे हे धर्मातर रोखले जात आहे का?

उ.: नक्कीच रोखले गेले आहे. पण याचे श्रेय जनजाती समाजालाच द्यायला हवे. धर्मातर करणाऱ्यांच्या विरोधात जनजाती समाज उठून उभा राहिला आहे. त्यांना जागे करणे हीच कल्याण आश्रमाची भूमिका राहिली आहे.

प्र.: आश्रमातर्फे चालवल्या गेलेल्या छात्रावासांचे खूप कौतुक होत आहे. ह्या छात्रावासांची सगळ्यात खास गोष्ट काय आहे?

उ.: ह्या छात्रावासात अशी मुले राहतात ज्यांच्याकडे शिक्षणाच्या साधनांची कमतरता आहे. जेव्हा ही मुले छात्रावासातून शिकून आपल्या समाजात जातात, तेव्हा त्या समाजासाठी ते सर्वतोषी उदाहरण बनतात. त्यामुळेच कल्याण आश्रमाच्या छात्रावासाचे कौतुक होते. आतापर्यंत ४५००० विद्यार्थ्यांनी छात्रावासात शिक्षण घेतले आहे. ही मुलेच देशाची व समाजाची सेवा करण्यात मग्न आहेत. आज जवळजवळ २५० माजी विद्यार्थी पूर्ण वेळ सामाजिक कार्यकर्त्यांच्या स्वरूपात काम करत आहेत. जे इतके दिवस सेवा घेत होते आता सेवा देत आहेत.

मूळ लेख : पांचजन्य/संगछाधक

अनुवाद : अंजली गंधे

९८५०८४४५७४

***

वृत्ते

१. ९ फेब्रुवारी रोजी कोठीम्बे, तालुका कर्जत येथे वनवासी कल्याण आश्रमाच्या माध्यमातून 'नारायण रेकी सत्संग परिवार आणि स्माईल ए स्ट्रेड' या संस्थेच्या मदतीने जनजाती समाजातील २०५ जोडप्यांच्या सामुदायिक विवाह सोहळ्याचे आयोजन करण्यात आले होते. हा विवाह सोहळा म्हणजे संस्कार, संस्कृती आणि समाजाच्या समरस उत्थानाचे प्रतिक्रिया आहे. हे नागरी आणि वनवासी समाजाच्या एकतेचे अप्रतिम वास्तवच होते. 'तू मी एक रक्त' हे ब्रीदवाक्य संकल्प स्वरूपात प्रत्यक्षात उतरले.
२. फेब्रुवारी महिन्यात राज्यपाल भगतसिंग कोशियारी यांनी पालघर जिल्ह्यातील विक्रमगड तालुक्यातील डायोपाडा या आदिवासी गावाला भेट देऊन तेथील ग्रामसभेत उपस्थित राहून आदिवासींच्या समस्या जाणून घेतल्या. आदिवासी समाजाने आजपर्यंत राखलेल्या जंगलांमुळेच पर्यावरणाचे रक्षण झाले असून वनविभागाचे अधिकारी त्याच आदिवासी समाजाला त्यांच्या जमिनीत घरे बांधून देत नाहीत ही गोष्ट चुकीची असून आदिवासी समाजाला शासनाने वनपट्टे दिले आहेत. त्या जागेत घर आणि विहिरीसह शेतीपूरक बांधकाम करण्याचा अधिकार वनहक्क कायद्यान्वये आदिवासींना आहे आणि त्याचा कसा वापर करायचा ते आदिवासींनाच ठरवू दे अशी परखड प्रतिक्रिया त्यांनी दिली.
३. जनजाती कल्याण आश्रम मालेगाव माची पाडा येथे १९ जणांचे वैयक्तिक वन हक्क दावा फॉर्म्स भरण्यात आले.
४. ज्ञानरचनावादी दृष्टीकोन समोर ठेवून माणगाव येथील वनवासी कल्याण आश्रमाच्या आश्रम शाळेत सहावीच्या विद्यार्थ्यांची बालसभा घेण्यात आली होती. विद्यार्थी व पालकांच्या या सभेत विशेषत:

वकृत्व, सभाधीटपणा, कार्यक्रमाचे आयोजन, निवेदन या साच्या बाबी पाचवीतील विद्यार्थ्यांनी केल्या. या बालसभेत विद्यार्थ्यांनीच अध्यक्षपद भूषिविले, विद्यार्थ्यांनीच प्रास्ताविक केले, शाळेत झालेल्या विविध उपक्रमांची माहिती पालकांना देण्यात आली. ह्या बालसभेस मोठ्या संख्येने पालक वर्ग, मुख्याध्यापक व इतर मान्यवर उपस्थित होते.

५. साक्री तालुक्यातील बारीपाडा गावातील वनवासी कल्याण आश्रमाचे देवगिरी प्रांताचे अध्यक्ष श्री. चैतराम पवार यांना जे. बी. जोशी रीसर्च फाऊंडेशनचा मानाचा पुरस्कार जाहीर झाला आहे. रु. १ लाख व सन्मानपत्र असे पुरस्काराचे स्वरूप आहे. हा पुरस्कार २८ फेब्रुवारीला राजीव गांधी आयोगाच्या मुंबई येथील कार्यालयात प्रदान करण्यात आला.

६. कातकरी समाजाचे नेतृत्व करणारे आणि माले येथील छात्रावासाचे कार्यकर्ते श्री. अनिल वाघमारे यांनी दि. २३ फेब्रुवारी रोजी वनवासी कल्याण आश्रम पुणे महानगराच्या कार्यालयात ९ ते १ या वेळेत वारली चित्रकलेची कार्यशाळा घेतली.

७. ज्ञानदा प्रतिष्ठानच्या ॲड. डी.आर.नगरकर, प्रशाला पुणे या शाळेत निधी संकलन करण्यात आले. विद्यार्थ्यांनी रु. ३१५६३/- निधी जमवला. त्यामध्ये शाळेचे कार्याध्यक्ष श्री. भास्कर गोडाह, मुख्याध्यापक श्री. विठ्ठल शिंदे, चित्रकला शिक्षक श्री. मिलिंद सबनीस, तसेच शिक्षक वर्ग, स्टाफ आणि विद्यार्थी यांचे मोलाचे सहकार्य लाभले. व.क.आ. तर्फे सीमा हणमंते, शोभा जोशी आणि दिप्ती क्षीरसागर यांनी काम पाहिले.

संकलक - अंजली गंधे

९८५०८४४५७४

***

ॐ द्वृष्टि द्वृष्टि

मनुष्यनिर्मितीचे विद्यापीठ

एक परिपूर्ण व हजारो कार्यकर्त्याना प्रेरक ठरेल असे दीर्घायुष्य जगून बाळासाहेब दीक्षितांनी या जगाचा निरोप घेतला.

गेल्यावर्षी २१ नोव्हेंबरलाच पूजनीय सरसंघचालक त्यांना खास भेटण्यासाठी नाशिकच्या कार्यालयात आले होते, त्यावेळी गप्पा मारताना ते सहज बोलून गेले होते, ‘बाळासाहेब! आपला संघ आता खूप मोठा झाला आहे. तुमच्यासारख्या जुन्या काळातील प्रचारकांनी अमाप कष्ट केल्यानेच हे दिवस आले आहेत.’

एका अर्थाने बाळासाहेबांचा म्हणजेच अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीत कार्य केलेल्या एकूणच सर्व प्रचारकांचा केलेला हा गौरवच होता.

तसे पहायला गेले तर आयुष्याच्या अखेरच्या टप्प्यावर असताना ज्या हिंदुत्वाची विचारधारा आयुष्यभर आपण खांद्यावर घेतली, ज्याच्यासाठी घरदार सोडले, एक एक माणूस जोडण्यासाठी व त्याला या विचारधारेत गुंफण्यासाठी आयुष्यभर वणवण केली, त्या संघाचे व संघाच्या विचारधारेचे ‘विश्वरूपदर्शन’ घेणे आणि हे दर्शन संपूर्ण जगाला घडविणाऱ्या संघासारख्या एका बलाढ्य संघटनेचा सर्वोच्च नेता आपल्या भेटीसाठी येणे आणि ‘तुमच्या कष्टामुळेच हे घडले’ अशी कौतुकाची थाप त्याने पाठीवर देणे यापेक्षा एखाद्या कार्यकर्त्याच्या दृष्टीने गौरवाचा क्षण तो काय असू शकतो?

बाळासाहेबांनी आयुष्याच्या अखेरच्या काळात गौरवाचा हा क्षण अनुभवला.

हा क्षण अनुभवताना त्यांच्या चेहेच्यावरील कृतकृत्यतेचा भाव, ती चमक आज देहरूपाने ते आपल्यात नसतानाही जशीच्या तशी समोर येतेयं.

एकमात्र खरेच आहे की, आयुष्याच्या प्रारंभी

घेतलेल्या जीवनन्रताच्या वेळी असलेली मनःस्थिती आयुष्याच्या अखेरच्या क्षणालाही कायम ठेवणे यासाठी फार मोठी साधना लागते.

बाळासाहेबांनी संपूर्ण आयुष्यभर मनुष्यनिर्मितीचा ध्यास घेतला. प्रचारक या नात्याने त्यांनी तब्बल ७० वर्षे मनुष्य निर्माणाचे कार्य केले. मात्र हे करत असताना कार्यकर्ता देखील एक ‘माणूस’ आहे हे न विसरता त्याच्यातील ‘माणूसपण’ विकसित करण्यावर त्यांचा भर होता. त्यामुळेच कार्यकर्ता विकास हा त्यांच्या लेखी महत्वाचा विषय असे.

बाळासाहेबांची जवळपास १७ वर्षे त्यावेळेसच्या धाराशीव जिल्ह्यात प्रचारक म्हणून गेली. या १७ वर्षात त्यांनी प्रचंड परिश्रम घेऊन ग्रामीण भागात संघ कार्याचा लक्षणीय विस्तार केला. समाजाच्या सर्व घटकांमधील शेकडो कार्यकर्ते उभे केले. संघ एका विशिष्ट जातीचा असल्याची टीका संघाच्या विरोधकांकडून सातत्याने होत असतानाच धाराशीव जिल्ह्यातील कार्य मात्र त्याला अपवाद आहे असे समाजवादी चळवळीतील कार्यकर्त्यांनी देखील मान्य केले होते. हिंदू समाजातील जातीभेदाचे भीषण स्वरूप बाळासाहेबांनी आपल्या धाराशीव जिल्ह्यातील प्रचारकी जीवनात अनुभवले. यातील अनेक घटना मन विषण्ण करणाऱ्या होत्या. या घटना त्यांच्या तोङ्डून ऐकताना मन अस्वस्थ होत असे. वंचित समाजाच्या वेदना बाळासाहेबांनी प्रत्यक्ष अनुभवल्या असल्याने एकूणच उपेक्षित समाजाविषयी त्यांच्या मनात असलेली तळमळ कायम दिसत असे.

एके दिवशी मा. बाबा भिडे यांनी बाळासाहेबांना बोलावून घेतले व वनवासी कल्याण आश्रमाचे काम महाराष्ट्रात सुरु करण्याची जबाबदारी त्यांच्यावर सोपवली. संस्थेची नोंदणी, नवीन घटना, कार्यालय,

ઃ ઃ

आर्थिक व्यवस्था या विषयांसाठी कार्यकर्ते जोडणे, वनवासी क्षेत्रात प्रत्यक्ष सेवाकार्याचा प्रारंभ करणे, अशा शेकडो कामांचा डोंगर त्यावेळी पडला होता. प्रांत संघटन मंत्री म्हणून बाळासाहेबांचा एका नव्या क्षेत्रात प्रवास सुरु झाला. वनवासी समाजाचे जवळून अवलोकन करणे, त्यांच्या समस्या समजावून घेणे, त्या समस्यांची जाणीव शहरी क्षेत्रातील कार्यकर्त्यांना करून देणे व त्यांना या कामासाठी प्रेरित करण्याचे काम त्यांना अन्य सहकाऱ्यांच्या मदतीने करावे लागले. आज कल्याण आश्रमाचे जे स्वरूप पाहण्यास मिळते त्यामागे बाळासाहेबांनी घेतलेल्या परिश्रमाचा मोठाच वाटा आहे.

कल्याण आश्रमाचे काम करताना कार्यकर्त्यांना एवढे थरारक अनुभव येत असतात की ते कार्यकर्त्यांनी शब्दबद्ध केले पाहिजेत, त्यासाठी नियमित दैनंदिनी लिहिली पाहिजे असा त्यांचा कायम आग्रह असे. प्रकाशनासाठी नसले तरी आपल्या स्वतःच्याच

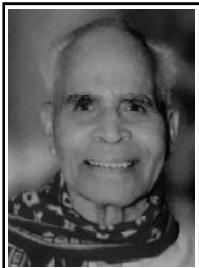
मूल्यमापनासाठी व विकासासाठी ते आवश्यक आहे असे ते म्हणत. बाळासाहेबांकडे कार्यकर्त्यांसाठी भरपूर वेळ उपलब्ध असे. बाळासाहेबांना कुणी रिकामे बसलेले क्वचितच पाहिले असेल. एक तर ते कुणाशी बोलत असतील, पत्र लिखाण करत असतील वा पुस्तक वाचत असतील.

माणूसपण जपणारे हजारो कार्यकर्ते घडवत असताना बाळासाहेब मनुष्य निर्माण करणारे एक विद्यापीठ कधी झाले हेच कळले नाही. केवळ संघजीवनातीलच नव्हे तर समाजजीवनातील ७० वर्षांची जडणघडण अगदी जवळून पाहणारे, एवढेच नव्हे तर प्रचारक या नात्याने या जडणघडणीत खूप मोठे योगदान देणारे एक चारित्र्यसंपन्न व त्रृष्णितूल्य व्यक्तित्व आज बाळासाहेबांच्या रूपाने आपल्यातून निघून गेले आहे.

- महेश काळे
क्षेत्र प्रचारप्रमुख

आदरपूर्वक श्रद्धांजली

संपूर्ण आयुष्यभर मनुष्य निर्मितीचा ध्यास घेतलेल्या व प्रचारक या नात्याने तब्बल ७० वर्ष मनुष्य निर्माणाचे कार्य केलेल्या आपल्या स्व. गजानन यशवंत उर्फ बाळासाहेब दीक्षित यांनी दि. २४ फेब्रुवारी २०२० या दिवशी या जगाचा निरोप घेतला. त्यांना वनवासी कल्याण आश्रम, पुणे महानगरतरफे अत्यंत आदरपूर्वक श्रद्धांजली.

व.क.आ. चे प्रांत उपाध्यक्ष श्री. नागेशजी काळे व क्षेत्रीय प्रचार प्रमुख श्री. महेशजी काळे यांचे वडील श्रीकृष्ण काळे यांचे वृद्धापकाळाने दुःखद निधन झाले. त्यांना विनम्र श्रद्धांजली.

व.क.आ. प.म. छात्रावास प्रमुख श्री. सुहासजी पाठक यांचे वडील अंबादास पाठक यांचे दुःखद निधन झाले. त्यांना विनम्र श्रद्धांजली.

कै. रामभाऊ गोडबोले स्मृती व्याख्यानमालेत
१७ जाने. २०२० रोजी अध्यक्ष व.क.आ.प.म. मा. डॉ. भरत केळकर,
सचिव पु.म. श्री. महेश भुस्कुटे, व
अध्यक्ष व.क.आ.पु.म. मा. प्रकाशजी धोका

कै. रामभाऊ गोडबोले स्मृती व्याख्यानमालेत
१८ जाने. २०२० रोजी वर्के मा. अनिल बोकील,
अध्यक्ष मा. राजीव जालनापुरकर व
व.क.आ. उपाध्यक्ष मा. गिरधारी सर

कै. रामभाऊ गोडबोले स्मृती व्याख्यानमालेत
१९ जाने. २०२० रोजी वर्के प्रसिद्ध पत्रकार मा.भाऊ तोरसेकर,
अध्यक्ष मा. प्रदीप कुरुलकर, व.क.आ. पु.म. सचिव पु.म.
श्री. महेश भुस्कुटे, व.क.आ. पु.म. अध्यक्ष मा. प्रकाशजी धोका

शालेय निधी आयामा द्वारे आयोजित नाशिक शिक्षण प्रसारक
मंडळातर्फे ५,६१,००० रुपयांचा निधी संस्थेचे सचिव
श्री अधिनीकुमार येवला योच्या हस्ते व.क.आ.ला सुपूर्द केला.

वनपुण्याईचे संपादक आणि व.क.आ. चे उपाध्यक्ष
मा. गिरधारी सर याचा नांदेड नागर भाग वरीने 'कै. नंदनजी
पेडसे सामाजिक पुस्कार' देऊन मा. श्री हर्षवर्धन खरेजी
यांच्या हस्ते सत्कार करण्यात आला.

२५ जाने. २०२० ला वनपुण्याईच्या जानेवारी फेब्रुवारी च्या अंकाचे
विमोचन करताना मा.दिलौपजी मेहोा, संपादक मा. गिरधारी सर,
अध्यक्ष मा. प्रकाशजी धोका व भा.वि.सा. संस्थेचे अध्यक्ष
मा. किशोरजी शशीतल व प.म.प्रांत उपाध्यक्ष नागेशजी काळे

दि. ८ मार्चला महिला दिनानिमित्त मा. सौ. सुचेता कुलकर्णी यांची
मुलाखत घेताना व.क.आ. पिंपरी चिंचवडच्या कार्यकर्त्या

अकोले महिला अभ्यासवर्गाच्या १८ जानेवारीला रात्री झालेल्या
सांस्कृतिक कार्यक्रमात गुहीच्या ह्या मुलींनी भाग घेतला होता

अकोले येथे व.क.आ. प्रांत महिला
कार्यकर्ता अभ्यास वर्ग,
पुणे महानगर कार्यकर्त्या आणि
प्रांत पदाधिकारी

अकोले अभ्यास वर्गात अ.भा.म. प्र. मा.
माधवीताई जोशी, बीजमाता पदाश्री राहीबाई
यांचा सत्कार करताना

'प्रभात नारी सन्मान' स्वीकारताना
मा. ठमाताई पवार

जे. बी. 'जोशी रिसर्च फाउंडेशन' चा
मानाचा सन्मान स्वीकारताना
मा. चैत्राम पवार

यापैकी आपण नक्कीच काहीतरी करू शकाल !

- ◆ रु. ३०,०००/- ३० विद्यार्थ्यांचा एका वसतीगृहाचा एका महिन्याचा खर्च. ◆ रु. १०,०००/- वार्षिक देणगी देऊन एका वनवासी विद्यार्थ्यांचे पालकत्व. ◆ शुभप्रसंगी व प्रियजनांच्या आठवणी पित्यर्थ प्रासंगिक देणगी. ◆ आश्रमाच्या कार्यासाठी वेळ. ◆ आश्रमाच्या वैद्यकिय केंद्रासाठी आवश्यक औषध संकलनास मदत. ◆ वनवासी परिसरास सांस्कृतिक भवन उभारणीस सहाय्य-सहभाग. ◆ कल्याण आश्रमाच्या केंद्रास नियमीत / प्रासंगिक सहकुटूंब भेटी. ◆ वनवासी कलेस प्रोत्साहन - भेटकार्ड, दिनदर्शिका व राख्या विकत घ्याव्यात. ◆ वस्तुरूप देणगी-शालेय विद्यार्थ्यांसाठी गणवेशाचे कापड व अन्य शालेय साहित्य, धान्य व अन्य मदत. ◆ एका आरोग्य रक्षकाचा वर्षाचा खर्च रु. १०,०००/-

आमच्या संस्थेस 80G सवलतीची मान्यता आयकर विभागाने त्यांचे पत्र संदर्भ क्र. एनएसके/सी आयटी - आयटी/१२ ऐ- 80G /२०११ -१२ /२३५ / दि.१८/०४/२०११ नुसार दिलेली आहे. चेक वा ड्राफ्ट वनवासी कल्याण आश्रम महाराष्ट्र या नावाने काढावा. बँकेचे नाव - बँक ऑफ महाराष्ट्र, शाखा : टिळक रोड, पुणे - ३०. खाते क्र : 20057038836 IFSC-CODE-MAHB0000041